

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Філософський факультет

Кафедра політології

**Демократичні трансформації на пострадянському просторі в Грузії
та Азербайджані**

Кваліфікаційна робота
зі спеціальності 052 «Політологія»
освітнього ступеня «магістра»

Студента II курсу
денної форми навчання
спеціальності «Політологія»
Ялчин Магоммедалієв Шахмар Оглі

Науковий керівник:
Ткач Олег Іванович,
доктор політичних наук, професор

Допущено до захисту:

Завідувач кафедри: _____

КИЇВ – 2021

Зміст

ВСТУП	3
Розділ 1. Теоретико-методологічні засади дослідження демократичної трансформації на пострадянському просторі.....	5
Висновки до першого розділу.....	25
Розділ 2. Формування демократичних інститутів.....	26
Висновки до другого розділу	57
Розділ 3. Моделі демократичних трансформацій	57
Висновки до третього розділу	88
ВИСНОВКИ.....	90
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	93

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Політичні трансформації демонструють специфіку моделей розвитку, тенденції розвитку. Тому важливо для української транзитології дослідити досвід політичних та соціально-економічних трансформацій. Тому дослідження транзиту політичних режимів Республіки Білорусь, Молдови та України має значення для розуміння політичних процесів в інших державах, особливо в контексті євроінтеграційних процесів, безпеки, геополітичної стабільності пострадянських режимів.

Принципові питання про політичні наслідки подій початку 2014 р. в Україні: чи змінився її політичний режим після революційної зміни влади в 2014 р. і які ефекти революції на стабільність/зміна українського гібридного режиму. Для зміни режиму необхідна зміна еліт, здатність еліт здійснювати сучасні правила гри. Зокрема, базовий принцип взаємодії еліт, обумовлений клієнтелізмом, непотизмом і неформальними угодами, залишається.

Аналізуючи трансформацію, актуальним є визначення спільних та особливих рис державно-владних інститутів, співвідношення їх нормативної ролі, ефективність системи стримувань і противаг, інститутів громадянського суспільства, ефективність та здатність політичних режимів як перехідних систем, особливості моделей демократії та громадянського суспільства.

Метою дослідження є аналіз демократичних трансформацій на пострадянському просторі. Мета полягає у здійсненні комплексного політичного аналізу процесу еволюції політичних режимів Республіки Білорусь, Молдови та України у період посткомуністичної трансформації.

Завдання роботи:

-дослідити теоретично-методологічні засади демократичної трансформації;

- проаналізувати становлення демократичних інститутів;
- розкрити особливості моделей демократичної трансформації в Грузії та Азербайджані;
- визначити особливості демократичної трансформації в Грузії та Азербайджані.

Об'єктом дослідження є демократична трансформація.

Предмет дослідження – політичні трансформації на пострадянському просторі

Методами дослідження є структурно-функціональний, системний, порівняльний. В комплексі вони дали змогу розглянути трансформацію режиму як історично детермінований компонент еволюції політичних систем. Застосовуючи системний підхід, розглянуто політичний режим як складний, багаторівневий, цілісний феномен із безліччю внутрішніх зв'язків і зовнішніх чинників функціонування. Завдяки принципу цілісності політичний режим розглядається як інституційна єдність. У рамках неінституційного підходу актори, стратегії та ресурси трансформацій визначаються як відносно постійні елементи політичних режимів. Динаміка кризи задається впливами зовнішнього середовища, взаємодіями акторів з приводу публічної влади. Застосовність цього підходу до вивчення перехідних суспільств пов'язана з тим, що він дає змогу поєднати статичні та динамічні моделі політичного процесу. Завдяки застосуванню біхевіористського методу проаналізовано мотиви поведінки правлячої еліти й акторів громадянського суспільства, мобілізаційні можливості структур.

Структура дослідження обумовлена метою та предметом дослідження, відповідає логіці наукового пошуку та складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел. Загальна кількість сторінок — 89.

Розділ 1. Теоретико-методологічні засади дослідження демократичної трансформації на пострадянському просторі

Підходи до розуміння демократизації фокусууються на соціетальних умовах, таких як модернізація або розподільна рівність. В інших підходах підкреслюється роль колективних дій, у тому числі висновку пактів між елітами і масової мобілізації. Пояснення демократизації через умови і через дії часто розглядаються як суперечні один одному, хоча насправді повне розуміння демократизації вимагає виявлення взаємовпливів між умовами і діями.

Самоочевидно, що демократизація - це не автоматичний процес, що розвертається без посередництва зовнішніх акторів, а результат навмисних колективних дій, серед яких і стратегічне поведження влада що претримають еліт, і кампанії активістів суспільних рухів, і політична участь мас. Таким чином, будь-яке пояснення демократизації, що прагне виявити роль суспільних умов, повинне надати правдоподібну картину того, як ці умови формують констеляції акторов. У той же час очевидно, що демократія виникає в результаті дій, що є результатами рішень, прийнятих у визначеному соціальному контексті. Тим самим задачею акторно-орієнтованих підходів є прояснення того, як конкретні дії співвідносяться із суспільними умовами, у яких вони виникли.

Умовою, що допомагає перевести *об'єктивні суспільні умови в навмисні колективні дії*, виступають *мотивації мас* (motivational mass tendencies); останні засновані на поділюваних громадянами переконаннях і цінностях. З одного боку, ці мотивації формуються суспільними умовами, оскільки переконання і цінності залежать від контексту і відбивають об'єктивні обставини. З іншого боку, мотивації вибудовують наміру в напрямку цілей, що лежать у підставі дій.

Послідовність подій концентрується на нав'язаній населенням демократизації, тому що цей різновид демократизації сильніше інших укорінена в суспільстві. Щоб така демократизація стала можливою, люди повинні мати ресурси, що дозволили б їм спільно боротися за демократичні волі, і саме на цьому етапі велику важливість здобувають суспільні умови. Так, соціально-економічна модернізація збільшує набір ресурсів, доступних рядовим громадянам, тим самим підвищуючи їхню здатність до колективної дії. Але щоб прийняти на себе ризики і витрати, сполучені зі спільною боротьбою за демократичні волі, люди повинні ще і жагуче вірити в ці волі. На цьому етапі важливість здобувають уже цінності. Там, де ці цінності поширюються, вони стають основою мотивації людей для участі в боротьбі за демократичні волі. Якщо люди знайшли і здатність, і бажання об'єднати свої сили для боротьби за ці волі, і якщо мається причина для невдоволення, зв'язана з тим, що волі заперечуються, неповні або перебувають під загрозою, рано або пізно деяка критична подія схилить людей на спільну боротьбу за ці свободи, будь то за їхнє введення, поглиблення або захист. Якщо ці спільні дії виявляться досить розповсюдженою і наполегливими, владні еліти будуть змушені уступити вимогам громадян. Коли це трапляється, відбувається демократизація, нав'язана населенням.

Демократизація, нав'язана населенням, є сукупним результатом об'єктивних суспільних умов, мотивацій мас і навмисних колективних дій, спровокованих якими-небудь критичними подіями в умовах триваючого невдоволення. Роль об'єктивних суспільних умов в описаному причинно-наслідковому ланцюзі полягає в тому, що вони визначають здатність суспільства до організації успішних колективних дій. Роль мотивацій мас полягає в тім, що вони формують наміри, що виливаються в колективні дії. Роль невдоволення складається в порушенні активності заради досягнення поставлених цілей. Роль критичних подій виражається в провокуванні

колективних дій. Нарешті, роль колективних дій виявляється в наданні тиску на пануючої еліти, що, стаючи досить сильним, приводить до політичних змін.

Демократизація, нав'язана населенням, - це не єдиний шлях до демократії; демократія може бути також нав'язана ззовні або введена елітами в односторонньому порядку. Але демократизація за впливу має єдиним шляхом до демократії, за якого демократія укорінюється в суспільстві. І тільки укорінена в суспільстві демократія є по-справжньому стійкою.

Важливу роль відіграють в демократизації інституціональні конфігурації. На думку Барбари Геддес, шанси на виникнення демократії залежать від типу авторитарного режиму. Геддес розрізняє три типи авторитарних режимів: персоналістські, військові й однопартійні. Передбачається, що через свої інституціональні розходження ці типи режимів у різному ступені уразливі для демократичних сил, оскільки надають їм різні можливості і мають у своєму розпорядженні різні ресурси для обмеження кола їхніх дій. І дійсно, усі три типи авторитаризму уразливі для масової режимної опозиції в різному ступені. Але важливо, що антирежимна мобілізація підвищує імовірність падіння цих режимів і їхнього транзиту у бік демократії.

Рівень, на якому діють інституціональні перемінні, у тому числі і тип режиму, часто іменується «структурою політичних можливостей» (political opportunity structure). Будь-якому авторитарному режимові, навіть самому стійкому, властивий дефіцит контролю, обумовлений інституціональними факторами. У залежності від природи і масштабів цього дефіциту авторитарні режими надають демократичним силам різні можливості по злиттю в масовий демократичний рух. Однак варто пам'ятати, що структури можливостей самі по собі не створюють масових рухів і що жоден авторитарний режим не здатний назавжди виключити їхню появу. Як

тільки виникнуть ресурси і цінності, що роблять людей здатними і бажаними бороти за волі, шанси на з'єднання розрізаних сил у масовий демократичний рух також з'являться. Якщо ж такі рухи стануть досить сильними, жоден авторитарний режим, поза залежністю від свого типу, не зможе вічно їм протистояти.

Інституціональна варіація відіграє важливу роль і в дисфункціях вже існуючої демократії, тому що інститути можуть сприяти збереженню цих дисфункцій. Існує великий корпус літератури про недоліки президентських демократій у порівнянні з демократіями парламентськими; зокрема, широко поширена думка, що президентські демократії більш піддані дії факторів, що схиляють їхній до авторитаризму. І знову відповідні аргументи стосуються структур можливостей. Через особливості своїх інституціональних структур президентські демократії можуть надати антидемократично набутованим претендентам на владу більш широкі можливості. Але сама наявність інституціонально обумовлених можливостей не створює таких претендентів - за це відповідально інші, більш глибоко укорінені в суспільстві фактори.

Відсутність єдиної наукової методології не сприяє дослідженню відновлення еліт і збереженню старого «операційного коду» взаємодії між ними – два фактори, що свідчать про збереження інституціонального ядра режиму після зміни влади.

Неефективна, хоча стійка інституціональна рівновага українського гібридного режиму, що склалося ще в середині 1990-х, – інституціональна пастка за визначенням Мацієвського, що зберігається і відтворюється навіть в умовах революції і війни. Отже, гібридизація, а не демократизація або авторитаризація, залишається визначальним трендом постреволуційних змін в Україні. Проблеми модернізації багато в чому обумовлені конфігурацією політичних інститутів і, на думку багатьох дослідників без демократичних перетворень не можуть бути вирішені.

Проблеми трансформації досліджували Р.Даль, Г.О'Доннел, Р.Макрідіс, Х.Лінц, Д.Ростоу, А.Степан, С.Хантінгтон, П.Штомпка та ін. Українські транзитологи Віра Бурдяк, Володимир Горбатенко, Олег Долженков та ін.

Білоруські дослідники Г.Васілевіч, В.Бобрович, А.Лісюк проаналізували специфіку режиму.

Комплексне теоретичне осмислення політичних змін, встановлення причинно-наслідкових зв'язків між подіями та логічного обґрунтування, та розвиток транзитологічної парадигми знаходимо в працях Д. Растоу, Ф. Шміттєра, Т. Карл, Г. О'Доннелла та А. Пшеворського, опубліковані у виданнях *Journal of Democracy*, *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, *Communist and Post-Communist Studies*,

Поняття демократичної трансформації як логічної фази в розвитку суспільства від відомого вихідного пункту до настільки ж відомому кінцевому результату є в уявленні про лінійних і універсальних патернах розвитку, до яких схильні всі суспільства. Л. Даймонд назвав таку методологічну установку «телеологічною спокусою».

Демократична трансформація як процес відбувається через формування політичних інститутів, включає політичні, економічні, соціальні відносини. [40, с. 49].

Пострадянські трансформації характеризуються специфічними суб'єктно-діяльнісними ознаками, до яких можна віднести дефіцит демократичних акторів, недостатній розвиток соціального і політичного капіталів у суспільстві, неузгодженість пріоритетів і ціннісних орієнтацій елітних і масових груп. Це ускладнює досягнення ціннісного та поведінкового рівнів консолідації демократії.

Особливості пов'язані з такими чинниками, як наявність / відсутність демократичних традицій, соціально-економічними та соціокультурними деформаціями комуністичного періоду розвитку, цивілізаційними відмінностями, запозиченням існуючих моделей перетворень, зміною світової

політичної системи. Водночас збереження в більшості випадків демократичного вектора перетворень і досягнення як мінімум інституційної / режимної консолідації, поєднаної з формуванням інституційної структури, створенням механізмів, що забезпечують відтворення політичної системи суспільства та нівелювання антисистемних акторів, дозволяють розглядати посткомуністичні трансформації як різновид демократичного транзиту [39, с. 88].

Аналізуючи демократизацію авторитарних режимів, А.Мацієвський дійшов висновку, що в більшості випадків успішних демократичних транзитів ініціатива йшла зверху від частини правлячої еліти, що розкололася на прихильників перетворень, або реформаторів, і противників змін, або консерваторів. Реформи починаються не з демократизації, а з попередньої лібералізації режиму. На відміну від справжньої і інституційно підкріпленої демократизації ця лібералізація майже повністю контролювалася верхами і могла бути перервана ними в будь-який момент.

Між демократизацією і лібералізацією є відмінності. В авторитарних умовах лібералізація може включати поєднання політичних і соціальних змін, таких як ослаблення цензури у ЗМІ, розширення ступеня свободи незалежних робочих організацій, відновлення низки індивідуальних юридичних гарантій, звільнення більшості політичних в'язнів, повернення політемігрантів, толерантність щодо політичної опозиції. Демократизація є більш широким і специфічно політичним поняттям, оскільки передбачає відкриту конкуренцію за право контролю над урядом, передбачає вільні вибори, що визначають склад кабінету. Лібералізація модифікує взаємозв'язки держави і громадянського суспільства, а демократизація в основному змінює взаємовідносини між державою і політичним суспільством як таким.

Реформатори в боротьбі з консерваторами шукали підтримку в громадянському суспільстві, опозиційних рухах. Балансуючи між охоронцями режиму і його радикальними противниками, реформатори-центристи протягом

певного часу витримували політику дозованих реформ. Однак санкціонована ними легалізація радикальної опозиції в якості нового суб'єкта політичного процесу, а також викликана цим відповідна консолідація консерваторів неминуче вели до зростання суспільної напруженості і загострення конфліктів [25, с. 76].

Альтернативний погляд на визначення сутності політичного режиму можна зустріти у представників інституціонального підходу (Fishman, 1990, р. 422–440; Macridis, 1986; Munck, 1996; O'Donnell, 1986). Тут режимом вважається сукупність формальних і неформальних правил, що вимагають, дозволяють або забороняють певні дії. Ці правила визначають тих, хто знаходиться при владі, тобто хто володіє правом прийняття рішень. Разом з тим правила визначають і обмежують, за допомогою характеру поділу влади, відносини в центрі політичної влади (горизонтальні відносини між галузями влади), а також їхні відносини з іншою частиною суспільства (вертикальні відносини) (Svend, http://cddrl.stanford.edu/publications/political_regimes).

Нові підходи до характеристики режимів: «квазі-демократія» (Л. Морліно), «змагальний авторитаризм» (С. Левицький і Л. Вей), «електоральний авторитаризм» (А. Шедлер), «напівавторитаризм» (М. Оттавей). Розходження між посттоталітарними, у минулому комуністичними, системами і мілітаристськими режимами дали політологам матеріал для розробки нових концепцій, що пояснювали б сутність і мінливість трансформаційних процесів, що відбуваються в цих режимах. «Третя хвиля демократизації» – популярна концепція політичної науки, розроблена в 1970- е рр. американським дослідником С. Хантінгтоном стосовно до південноєвропейського і латиноамериканського досвіду демократизації, – стала широко використовуватися політологами в 1990- е рр. як ключ до аналізу і розуміння трансформаційних процесів у Східній Європі [18].

У широкому змісті демократизація означає процес політичних і соціальних змін, спрямованих на встановлення демократичного режиму, історією

становлення і розвитку демократичних норм, демократія – це процес розвитку, розширення і відновлення ідей і принципів, інститутів і процедур. В центрі уваги транзитології знаходяться політичні процеси в таких державах, де основні структури сучасного суспільства вже склалися, і в ряді випадків мова йде про повторний перехід до демократичного режиму. Тобто «політичні системи з демократичними характеристиками не є винятково прикметою нашого часу» [33, с.38].

Проблеми демократизації країн, які мали досвід існування демократичних режимів, з'явилися в післявоєнні роки в зв'язку з необхідністю подолання спадщини тоталітарних фашистських режимів. На початку 1990- х рр. у політичну науку ввійшло нове поняття – *хвилі демократизації*. По суті, воно відбиває простір- час демократичного процесу. Важливе значення в розробці теорії хвиль демократичного процесу й аналізі сучасної хвилі цього процесу належить С. Гантінгтону, що у вийшла в 1991 р. монографії «Третя хвиля. Демократизація наприкінці ХХ століття» дав розгорнуту і цілісну картину змін, що відбуваються в сучасному світі, проаналізувавши передумови, хід і перспективи переходу від тоталітаризму й авторитаризму до демократії.

За Гантінгтоном, хвиля демократизації – це «група переходів від недемократичних режимів до демократичних, що відбуваються у визначений період часу, кількість яких значно перевищує кількість переходів у протилежному напрямку в даний період» [23]. До цієї хвилі звичайно відноситься також лібералізація, або часткова демократизація, у тих політичних системах, що не стають цілком демократичними.

С. Гантінгтон дійшов до висновку, що в сучасному світі мали місце три хвилі демократизації. Кожна з них торкала порівняно невеликого числа країн, і під час кожної відбувалися переходи й у недемократичному напрямку. За кожною з перших двох хвиль демократизації впливав відкат: деякі, хоча і не всі, країни, що зробили колись перехід до демократії, поверталися до недемократичного правління. визначив наступні тимчасові рамки хвиль

демократизації. Періодизацію демократичного процесу дає американський політолог Ф. Шміттер, що виділяє наступні чотири періоди, або хвилі глобальної демократизації. Перша хвиля – це період, що умовно бере початок з революції 1848 р., після якої, однак, до 1852 р. багато країн (зокрема Франція, Німеччина, Австро- Угорщина) повернулися до автократичних форм правління. Друга хвиля почалася після Першої світової війни, коли в результаті поразки Німеччини, а також розпаду Російської й Австро- Угорської імперій, у Східній і Центральній Європі з'явилися нові держави, у багатьох з яких спочатку установилися демократичні форми правління. *Третя хвиля* мала місце після Другої світової війни. Четверта хвиля бере початок з військового перевороту 1974 р. у Португалії [19].

Спільним положенням трьох авторів є об'єднання як незалежних, так і процедурних елементів демократії. Дане розуміння демократії не тільки містить у собі процедурні елементи, але і пояснює, як соціальна диференціація і влада перехідного періоду впливають на процес демократизації. Д. Рушемейер, С. Хьюбер і Дж. Стефенс, М. Вебер.

Однак національна єдність не є єдиною попередньою умовою переходу до демократії. Як таку умову було б доцільно виділити наявність (нехай навіть у латентному стані) елементів цивільного суспільства, розвиток яких веде до наступних стадій демократизації – підготовчій фазі і фазі прийняття рішень. За невизначеності результатів демократія покликана гарантувати визначеність або передбачуваність демократичних процедур. Суть її складається в добровільному прийнятті всіма ключовими учасниками політичного процесу демократичних інститутів і процедур як єдино правильних і прийнятних. Консолідацію демократії, на думку Ф. Шміттера, «можна визначити як процес, коли епізодичні угоди, половинчаті норми і випадкові рішення періоду переходу від авторитаризму трансформуються у відносини співробітництва і конкуренції» [23].

Процеси відкатів після першої і другої хвиль демократизації С. Хантингтон [28] вбачає в тім, що, у перших, причини переходів від демократичних до авторитарних політичних систем відрізнялися не менше, ніж причини переходів від авторитаризму до демократії, і почасти перепліталися з ними. По-друге, переходи від демократії до авторитаризму, крім тих, що були викликані діями іноземних акторів, майже завжди здійснювалися тими, хто стояв у влади або близько до влади в демократичній системі. По-третє, у багатьох випадках як першого, так і другого відкатів демократичні системи замінялися історично новими формами авторитарного правління. Потенційні причини, що сприяють третьому відкату: систематична нездатність демократичних режимів діяти ефективно може зашкодити їхньої легітимності; міжнародна економічна криза може також у багатьох країнах позбавити демократію легітимності; перехід до авторитаризму якої- або демократичної або великої держави, що демократизується, може привести до виникнення ефекту «сніжної грудки». Застій демократизації в рамках її сучасної третьої хвилі визначається наступними факторами: слабкістю соціальної бази ліберального демократичного транзиту, що виявляється в слабості середнього класу, його незначності (або недостатньої питомої ваги в соціальній структурі суспільства); слабкістю і недостатньою структурованістю суспільства; відсутністю ефективно багатопартійної системи при наявності безлічі дрібних політичних партій, поширеністю серед громадян ліберальної політичної культури.

Український дослідник Р.Кисленко підкреслює, що невизначеність і поліваріативність трансформаційного процесу не дозволяє однозначно стверджувати яким буде його результат – чи консолідація демократії, чи повернення до авторитаризму, якщо він насправді є перехідним. Ця двоїстість і не дозволяла до кінця обґрунтувати тотожність гібридного та перехідного режимів. Проблему ускладнює той факт, що «гібридний» перехідний політичний порядок, як показує практика, може застигнути без видимих в

якому б то не було напрямі змін на тривалий час. Однак, щоб упевнено говорити про дієвість того чи іншого типу режимів, потрібно слідкувати за ним, як раз, протягом цього самого певного періоду. Щодо термінів, то автор схиляється до часових рамок приблизно у десять років, які обґрунтував італійський політолог Леонардо Морліно [13, с.14].

Щоб говорити про те, що гібридний політичний режим перебуває в стані трансформації, необхідні достатні емпіричні підстави й надійна теоретична модель пояснень і прогнозувань його розвитку. Звідси й брала початок хибна інтерпретація гібридного режиму як перехідного. Проте, з позиції сьогодення, уможлиблюється не лише якісно нова переоцінка місця гібридних режимів серед інших типів політичного режиму, але й переосмислення теоретичних засад усіх різновидів режиму – демократії, авторитаризму та гібридного режиму – протягом етапу «хвилі» демократизації, описаної С. Хантінгтоном.

Авторитарним режимам («authoritarian openings») майже завжди вдавалося уникати контролю за перехідним процесом з боку колишніх авторитарних еліт і перетворюватись у повноцінні демократичні транзити. Коли ж авторитарні режими руйнувались, їх практично завжди змінювали демократії. Зміна уряду або головних осіб при владі не обов'язково призводить до зміни режиму. І навпаки, зміна режиму (хоча це трапляється значно рідше) може відбутися без зміни уряду під час прем'єрства М. Тетчер) або форми правління (прихід до влади нацистів у Німеччині). Як робоче визначення в цьому дослідженні використовується наступне: політичний режим — це інституціоналізована сукупність формальних і неформальних правил, що визначає горизонтальні і вертикальні обмеження в при.мах здійснення влади, у взаємодії носіїв влади між собою й іншою частиною суспільства.

Якщо політична система є сталою конструкцією, то політичний режим менш стабільний, зміни його можуть коливатися в ту або іншу сторону в межах, що допускаються конституцією і законами. Часом зміна режиму веде до зміни положення тих або інших інститутів і норм у політичній системі суспільства,

до перетворення їхніх функцій, а іноді – і до зміни всієї політичної системи. Характер політичного режиму визначається історичним періодом, що переживає країна, що склалася політичною системою, ходом політичного процесу, розміщенням політичних сил.

Другий підхід до визначення поняття «режим» одержав назву соціологічного. М. Дюверже під режимом розуміє соціально- політичний механізм, форму взаємодії керуюче і керованих, визначене сполучення партійної системи, виборчої формули, типів прийняття рішень і взаємодії груп тиску. Більш широке трактування політичному режимові в рамках соціологічного підходу дав Жан- Луї Кермонн: «Під політичним режимом розуміється сукупність елементів ідеологічного, інституціонального і соціологічного порядку, що сприяють формуванню політичного керування даної країни на відомий період» [14].

Третій підхід зводить поняття «режим» до поняття «політична система». Так, англійський політолог Ендрю Хейвуд стверджує: «Режим – синонім поняття “система правління”; політична система» [15]. Такий підхід, як ми побачимо нижче, дозволяє розглядати самі різні форми правління в цілому, у їх системно- функціональній динаміці. Особливе значення цей підхід здобуває при аналізі недемократичних режимів. Політичний режим можна визначити не тільки змістовно, але і структурно, через набір визначених елементів і ознак, що виражають і відбивають його суть. Ж.- Л. Кермонн виділяє наступні чотири елементи: Принцип легітимності, що включає способи і прийоми переконання громадян у правомірності влади. Структура інститутів, під якою розуміються політичні інститути в соціологічному трактуванні, тобто як норми і правила виборів, формування уряду, прийняття рішень. Партійна система. Форма і роль держави.

Е. Хейвуд вважає, що, відповівши на ці питання, можна перейти до типологізації режимів, критеріями при цьому повинні служити політичні, економічні і культурні фактори, точніше, не стільки самі фактори, скільки їхнє

сполучення, взаємодія в реальному житті. Структурні елементи, ознаки і сполучення факторів служать додатковими характеристиками при визначенні режиму, вони більш чітко виділяють його основні складові, що дозволяє політологам більш глибоко аналізувати, більш широко порівнювати і типологізувати всі існуючі й існуючі політичні режими. З погляду вузького трактування існують дві основні протилежності політичного режиму. 1. Авторитарний режим, при якому править один або невелика група. Цей режим правління пропонує беззаперечне підпорядкування громадян влади, виключає широке обговорення перед прийняттям політичних рішень, критикові політичного курсу. До мінімуму скорочені контакти правлячої верхівки і громадськості. Засобами масової інформації дається вже «відфільтроване» бачення подій. Громадська думка майже не враховується владою. Опозиційним партіям лагодяться всілякі перешкоди в роботі, а правлячої партії створюються штучні переваги. Для роботи в державному апараті підбираються винятково прихильники правлячої верхівки. Систематично порушуються права людини.

Авторитарний режим правління вводиться у випадках: захоплення влади в підсумку перевороту; звуження соціальної бази підтримки влади. При авторитарному режимі правління в політичній системі відбуваються наступні зміни: політична система структурно звужується (за рахунок неповного функціонування багатьох політичних інститутів), а часом збігається із системою влади (у результаті утруднення роботи опозиційних партій, громадських організацій, засобів масової інформації); розростаються репресивні органи (поліція, воєнізовані організації, в'язниці); відбувається мілітаризація суспільства, вибори проводяться під контролем поліції й армії; знижується рівень суспільного контролю за діяльністю політичної системи, владою не враховується суспільна думка; підсилюється тиск держави на суспільство (спочатку на опозицію, а потім і на інші шари); у крайньому випадку дія конституції або її окремих глав, що гарантують права людини,

припиняється, влада передається хунті або диктаторові, політична система міняється на тоталітарну.

Між протилежними авторитарним і демократичним режимами існують і інші. Б. Курашвилі, наприклад, виділяє шість можливих політичних режимів, що існують у широкому діапазоні – від тиранії до анархії: тиранічний; жорстко-авторитарний; авторитарно-демократичний; демократическо- авторитарний; розгорнуто-демократичний.

Дослідники в цьому контексті аналізують особливості політичного режиму в Україні. Визначення типу політичного режиму в Україні в період президентства Л. Кучми. Офіційні ідеологи активно експлуатували тезу про те, що з 1991 р. Україна перебуває у перехідному стані, рухаючи від тоталітаризму до демократії. Процес демократизації повинний був завершитися формуванням правового і соціальної держави, цивільного суспільства і ринкової економіки. Із середини 1990-х років розуміння того, що декларовані цілі розходяться с повсякденною політичною практикою, з'явилося в середовищі українських інтелектуалів, а пізніше поширилося серед значної кількості громадян України. Лише деякі дослідники, безпосередньо здійснювали вивчення політичного режиму в нашій країні, не мали ілюзій щодо недемократичності режиму, однак у них були істотні розбіжності з приводу визначення його типу.

В м'яких формах, через безліч багатомірних і стійких залежностей (очевидних і латентних — соціокультурних, правових, економічних.)». У той час як В. Полохало вважав недоцільним використання західних теорій суспільної трансформації, український політолог Антоніна Колодій, ґрунтуючись на розробленій американськими теоретиками моделі переходу, запропонувала п'ять сценаріїв розвитку подій в Україні. Тільки в рамках першого сценарію було можливо поступальний рух до демократії, а всі інші в тій або іншій формі припускали зведення фундаменту авторитаризму .

А. Колодій не представила свого визначення типу політичного режиму, що сформувався в Україні в другій половині 90-х років ХХ в., обмежившись використанням тези західних транзитологів М. О'доннела і Ф. Шміттєра про те, що Україна відноситься до перехідних суспільств з неконсолідованою, неповною демократією, за якої старий політичний режим повалений, а новий ще рано вважати стабільним.

Про елементи неототалітарного характеру політичного режиму, що мав місце в Україні з 1991 р. до початку другої половини 90-х років ХХ ст., писав і український дослідник Сергій Лінецький. Використовуючи систему аргументації «від протилежного», він виділив шість тез, що декларують, що тоталітарний режим в Україні розпався, і піддав їхній твердій критиці. Автор дотримується точки зору, що, «незважаючи на значну інерцію свого розвитку, неототалітаризм перебуває в стані протиборства з демократичною альтернативою». «Перехідність» у даному контексті означає, скоріше, невизначеність остаточного підсумку в їх змаганні, незавершеність, суперечливість і непослідовність самої трансформації режиму. У той час як українські дослідники займалися переважно визначенням ступеня віддаленості політичного режиму в Україні від класичного радянського зразка, західні теоретики намагалися помістити український випадок у більш широкий теоретичний і порівняльний контекст. Внаслідок була проведена серія досліджень, що пояснюють особливості пострадянських трансформацій в Україні. При спробах перенести модель демократичних переходів латиноамериканських держав на пострадянські з'явилися критичні оцінки доцільності такого підходу.

Спочатку П. Кубіцек, а пізніше Т. Карозерс виступили з критикою ідеї незіротності демократичних трансформацій у країнах з авторитарним минулим. П. Кубіцек визначив особливості корпоративного державного ладу в Україні часів президентства Л. Кучми як наближаються до латиноамериканських країн. Україну, як і Росію, середини 1990-х років він

назвав «делегативними демократіями», населення яких залишається пасивним у період між виборами [28, с.14].

Т. Кузьо спростовує розповсюджену серед транзитологів тезу про Україну як «делегативну демократію», як Т. Карозерс і деякі інші західні дослідники, пропонують розглядати Україну як «гібридна держава» з змагальним авторитарним режимом. Для гібридної держави характерним є сполучення залишків старої радянської системи і нових економічних і політичних інституцій. «Політичний процес у гібридній державі визначається застоєм, корупцією і домінуванням еліт, що дають мало користі для країни із слабкою підтримкою населення».

Ці ознаки Т. Кузьо уточнює і доповнює на прикладі України, приводячи десять ознак того, що в часи президентства Л. Кучми в державі домінувала неорадянська політична культура (Кузьо, 2004, <http://www.pravda.com.ua>): монопольний контроль з боку центристів (провладні партії); СДПУ(о) — аналог КПУ радянських часів; спроба кооптувати недержавні інституції до корпоративного співробітництва з владою; нетолерантне ставлення до опозиції; недотримання правових норм; негативне ставлення до ЗМІ; Т. Кузьо вважає режим як змагальний авторитаризм, у якому існують дві тенденції. З одного боку, домінування олігархів під прикриттям центристських партій у парламенті, з іншого боку — діяльність опозиції, що перешкоджає олігархічним групам установити цілком авторитарний режим.

В Україні, як і в більшості пострадянських держав, виявляється неопатримоніальний тип влади, на відміну від раціонально-бюрократичного західного типу. На цю обставину вказує західний політолог Ханс ван Зон, що вважає цей режим «бюрократичним», а держава — неопатримоніальною: «Україна не має консолідованого, сучасного державного апарату, а є скоріше неопатримоніальною державою, у якій кожен державний службовець має феодалське володіння. Державний апарат нагадує павутину окремих інституцій, у більшому ступені заклопотаних захистом своїх привілеїв, чим служінням

суспільству». Тому в Україні за президента Л. Кучми, як і за президенті В. Ющенко, діючими виявляються неформальні правила політичної гри. Але і вони порушувалися і порушуються головними політичними гравцями.

Такі коливання у визначеннях відбивають коливання, по суті, самого режиму, що за десять років пройшов трохи етапів еволюції. На наш погляд, політичний режим в Україні в останні роки президентства Л. Кучми можна розглядати як своєрідну піраміду неформальних інституціоналізованих правил здійснення влади. На чолі цієї піраміди знаходився президент, який запровадив власні правила. Група, яка підтримувала і «грала за правилами», тобто виражали лояльність до центра, в обмін одержували привілею у своєму регіоні. Ті, які намагалися порушувати, протистояти або змінювати правила.

Такий режим за визначенням Мацієвського є патримоніально-олігархічним авторитаризмом або патримоніальним. Більшість українських дослідників і деякі західні учені події листопаду-грудня 2004 р. називають революцією [36, с.11]. Спроба політологічного обґрунтування революційності цих подій більш повно, на наш погляд, була зроблена А. Колодій і В. Якушиком. Однак в Україні революційність проявилася в масових силових діях (В. Якушик) або примусовому відбиранні влади (А. Колодій); внаслідок революції в Україні змінився політичний режим [40, с. 19-36].

На трансформацію держав пострадянського простору впливає зовнішньополітичний фактор. Відповідно до своєї Конституції, РМ зберігає постійний нейтралітет, що передбачає неучасть у військових блоках і союзах, довгостроковою стратегічною метою країни неодноразово проголошувалася її інтеграція до європейських структур і членство в ЄС, що в цілому не суперечить принципам нейтральної держави, тому що Європейський союз не є військовою організацією.

У своїй новітній історії Молдова активно розвивала відносини з Румунією, і ідея введення румунської мови, як і перспектива румунізації, мали популярність у значної частини молдавського суспільства. Але були і ті, хто

цим процесам протривився. Подібні настрої були особливо характерні для лівобережжя Дністра переважно російськомовних жителів ПРидністров'я, а також для гагаузів. Цей тюркомовний народ склав значну частину (80%) самопроголошеної Республіки Гагаузія (що проіснувала з 1990 по 1994 р.), перетворена в грудні 1994 року за результатами референдумів в автономне територіальне утворення (АТУ) на півдні Молдови. Тому в Кишиневі не прагнуть формувати проблему румунізації, визначають європейський вибір. У лютому 2014 року в Гагаузії був проведений не визнаний владою Молдови референдум, метою якого було з'ясування відносин населення АТУ до проблеми приєднання до ЄС. У ньому взяли участь 70% жителів Гагаузії, 97% висловилися проти вступу до ЄС, а 99% виступили за незалежність Гагаузії у випадку втрати Молдовою суверенітету, тобто вбудовування в структури Євросоюзу [81, с. 19].

Відносини між Молдавією і ЄС регулюються Європейською політикою сусідства, що є інструментом зовнішньої політики Євросоюзу стосовно сусідніх країн і бюджет якої на період 2014-2020 років складає 15,4 млрд. євро. Реалізується політика сусідства насамперед через ініціативи регіонального співробітництва, такі як «Східне партнерство», Союз для Середземномор'я і Транскордонне співробітництво, що є одним з головних пріоритетів Європейського інструмента сусідства.

Ще в листопаді 1994 року Молдова підписала Угоду про партнерство і співробітництво з ЄС, що набрало сили в липні 1998 р. У листопаді 2016 року після вступу на посаду президента І.Додон неодноразово заявляв про намір анулювати угоду, що несе дуже великі витрати для країни, пов'язані з закриттям для Молдови російського ринку через російські контрсанкції стосовно європейських товарів. Однак поки ця заява не реалізована.

З 28 квітня 2014 року громадяни Молдови, що мають біометричні паспорти, одержали право безвізового в'їзду до Шенгенської зони, і цим правом із квітня 2014 по квітень 2018 року скористалися 1,4 млн. громадян країни. ЄС здійснює

фінансування ряду соціальних і інфраструктурних проектів у РМ: системи водопостачання, освіти, транспорту, реставрації культурної спадщини і ряду інших.

На інтеграцію Молдови з Заходом валивають активність впливової прозахідної еліти у структурах влади і ЗМІ, а також специфіка політичної системи, що сформувалася в Молдові. Значний обсяг влади (як економічної, так і політичної) у республіці знаходиться не стільки в руках Президента І.Додона, скільки в лідера Демократичної партії, найбагатшого молдовського олігарха В.Плахотнюка, відомого своїми антиросійськими висловленнями. В 2017 році в РМ була запроваджена змішана система виборів до Парламенту: 50 депутатів обиратимуться за партійними списками (пропорційна система), а 51 - в окремих виборчих округах (мажоритарна система). Вибори відбулися в лютому 2019 року, за рахунок одномандатників В.Плахотнюк підсилив в Парламенті позиції Демпартії і, як наслідок, проєвропейську лінію країни.

Так, у травні 2018 року в Молдові було проведене опитування «Барометр суспільної думки», 55% громадян країни виступили за вступ РМ до ЄС, а за вступ в ЕАЭС - 42%. Політичні амбіції В.Плахотнюка мають соціальний ґрунт. У 2019 році головування в ЄС перейшло до Румунії. Така ситуація створила в проєвропейски налаштованих політичних силах Молдови надії прискорення розвитку відносин з ЄС.

У відносинах Молдови та ЄС має вплив Придністровський конфлікт, що мав свою «гарячу» фазу в 1992 р. В основі конфлікту лежала незгода населення промислового регіону Молдови (більшість його жителів були російськомовними) із планами румунізації Молдови. Конфлікт невирішений створив в 1991 році Придністровську Молдавську Республіку, не визнану жодною державою, що входить до ООН. Небезпека ситуації в тім, що країни НАТО безкомпромісно виступають за територіальну цілісність Молдови, румунські війська можуть бути використані для нападу на ПМР, якщо військовий конфлікт на лівому березі Дністра знову ввійде у відкриту фазу.

Відбувся розпад авторитарних і посттоталітарних режимів і поступового становлення демократичних інститутів і практик в цілому ряді країн, що оголосили себе «новими демократіями». У той період багато хто був переконаний, що концепт «третьої хвилі» глобальної демократизації здатний забезпечити нехай попередню, але разом з тим досить цільну теоретико-методологічну рамку для осмислення й прогнозування цих процесів [41, с.16].

При цьому майже ні у кого не виникало сумнівів, що, на відміну від перших двох «хвиль», що завершувалися частковим відновленням політичного простору диктатур і автократії, «третья» – від «півдня» до «сходу» – має всі шанси уникнути консервативного «відкату». Стали навіть з'являтися прогнози щодо наближення «четвертої хвилі», яка торкнеться мусульманського світу.

Описуючи і аналізуючи тенденції політичного розвитку в світі, багато дослідників піддалися цілком з'ясовній спокусі і почали сприймати сучасні політичні трансформації у вигляді єдиного лінійного вектора – від розпаду тих чи інших різновидів авторитаризму до поступового вибудовування консолідованої демократії ліберального типу.

Політичний розвиток як векторний, лінійний став трактуватися в парадигмі «демократичного транзиту», відповідно до якого всім «перехідним» країнам неминуче належить пройти через типологічно єдині стадії демократизації: ерозія і розпад авторитаризму, режимна лібералізація, інституційна демократизація, етап неконсолідованої демократії і, нарешті, демократична консолідація. Хоча вважалося, що швидкість просування до консолідованої ліберальної демократії, залежить від сукупності внутрішніх і зовнішніх обставин, сам вектор руху бачився цілком визначеним.

В.Михальченко, О. Марчак визначили демократичну трансформацію як перехід від одного суспільного і політичного стану до іншого, не обов'язково має бути демократія» [18, с. 4].

Інституціоналізація демократичних процедур, і, перш за все зміни політичної влади, заклала необхідні основи для можливої в подальшому

консолідації демократії, яка, не є обов'язковим результатом розпочатих процесів демократичних перетворень. Нова демократична політична реальність закріплювалася кожен раз в особливому, індивідуальному, але неминучому сплаві з попередніми, недемократичними традиціями.

Перехід до демократії (демократична трансформація) розуміється як тимчасовий процес. Він є нечітким періодом часу, що протікає між падінням режиму і моментом, коли важелі влади виявляються під повним контролем змінюючого його демократичного режиму. Така оцінка задовільного завершення цього процесу, на думку французького політолога Гі Ерме, є по суті його визначенням. Таким чином, процес переходу вчені розділяють на три етапи: лібералізацію, демократизацію та соціалізацію через нав'язування недемократичних рішень, демократична інститутів, або боротьба за диктатуру.

Висновки до першого розділу. Аналіз теоретико-методологічних засад о демократичних переходів, категоріального апарату, сукупності методів дослідження, дослідження транзиту політологами країн пострадянського промтору дає підстави стверджувати, що на пострадянському просторі є специфічні особливості. Часто зміни здійснювалися одночасно, використовували однакові механізми.

Дослідники визначили необхідність реформування транзитологічної парадигми, щоб усвідомити різні варіанти концепції транзиту та демократичного переходу.

Порівняльний, інституціональний, системний методи допомогли визначити, що демократія встановлюється лише тоді, коли конфліктуючі політичні сили домовляються про інституціональні структури за умови суперництва, згоди еліти.

Сформовані моделі демократії у розбудові держав є наслідком прорахунків у реформуванні механізмів влади, загострення політичної боротьби через блокування діяльності інститутів влади, реалізації законодавчої бази.

Незважаючи на це, Україна сьогодні намагається як змога більше розвивати свою демократію. Це можна побачити у прийнятті нових реформ, підтримки державою програм, розрахованих на підтримку та розвиток демократії.

Таким чином, демократична трансформація – це не єдиний еволюційний процес, а безліч альтернативних і непрямих шляхів, сполучених з труднощами.

Розділ 2. Формування демократичних інститутів

Зміст демократичних трансформацій у пострадянському просторі за інституціональним підходом можна звести до наступних позицій: по-перше, в наукових теоріях демократизації не запропоновано чіткого визначення демократичної консолідації в контексті застосування наявних в суспільстві засобів, що детермінують даний політичний процес. Подолання недоліків структурного та процедурного підходів до демократичної трансформації, а також врахування сильних сторін інституціонального та персонального напрямів в дослідженні демократичної консолідації зумовили розмежування змісту понять «консолідація державної влади» та «консолідація суспільства». Термін «консолідація державної влади» відображає інтеграцію політичних еліт навколо спільних цілей. Поняття «консолідація суспільства» означає інтеграцію різноманітних соціальних груп суспільства.

Так, вибори в Литві діляться на національні та муніципальні. На національному рівні обираються глава держави - президент Литви і депутати парламенту - Сейму Литовської Республіки. На муніципальному рівні (у самоврядуванні) обирають депутатів муніципальних рад. Вибори представників судової влади в Литві зараз не практикуються. У виборах в Литві беруть участь численні політичні партії як самостійно, так і об'єднуючись в коаліції. За усталеною практикою, в тому числі завдяки голосуванню за партійні списки, жодна партія в Литві не має можливості

отримати владу одна, в результаті партіям доводиться формувати коаліційний уряд.

Вибори Президента у Литві – 2019. Президента Литви обирали на п'ять років таємним голосуванням на основі загального, рівного і прямого виборчого права всіх громадян Литовської республіки, яким в день виборів виповнилося не менше 18 років. Не можуть брати участь у виборах громадяни визнані судом недієздатними. Будь-які прямі або непрямі обмеження права громадян голосувати за статтю, расою, національністю, мовою, походженням, соціальним станом, віросповіданням чи переконанням заборонені. Президентом Литви може бути обраний литовський громадянин за народженням, який проживав в Литві принаймні останні три роки, за умови, що до дати виборів він досягне віку не менше 40 років, і якщо він може бути обраний в якості члена парламенту. Ніхто не може обиратися на пост президента більш ніж на два терміни поспіль. Президент у Литві має відносно мало повноважень, ця країна – парламентська республіка. Головні функції голови держави – визначення зовнішньої політики та представництво країни в зовнішніх відносинах, у першу чергу на самітах Європейського союзу. Також президент має певні повноваження у призначенні міністрів, суддів, головнокомандувача збройних сил чи голови центрального банку – найчастіше за умови схвалення парламентом чи прем'єр-міністром. Останні вибори президента у Литві відбулися у 2019 році. За пост президента Литовської Республіки боролися дев'ять кандидатів. Переміг экс-банкiр Гітанас Науседа - незалежний кандидат і правочентрист за переконаннями. Науседа підтримує нинішній жорсткий курс Литви щодо Росії. Він підтвердив, що не відвідає Москву доти, поки Росія не поверне Україні анексований Крим.

11 жовтня 2020 року у Литві відбулися вибори до сейму Литви. У другому турі 25 жовтня більшість отримала опозиційна консервативна партія. Тож, п'ятивідсотковий бар'єр проходження в Сейм подолали шість партій: "Союз Вітчизни - Християнські демократи Литви", "Союз селян і зелених Литви",

Партія праці, Соціал-демократична партія Литви, Партія свободи і "Рух лібералів". У правлячу коаліцію увійшли консерватори, "Рух лібералів" і Партія свободи. Вони підписали відповідну угоду в понеділок. 13 жовтня новий Сейм приступив до роботи.

Рух лібералів зосереджується на "зеленій" енергетиці, пропонуючи "амбітні цілі" з мінімізації забруднення навколишнього середовища. У сфері зовнішньої політики і оборони Литви різких змін в курсі партій немає: «Рух лібералів» підтримує послідовне прагнення до цілей ЄС і НАТО, а також виступає за зміцнення "Східного партнерства", в проект якого входить в тому числі Білорусь. Консерватори ж відзначили, що вони бачать Литву, яка "захищає демократичні цінності". Вони активно підтримують ідею "захищати тих, хто бореться за свободу в усьому світі, від Білорусі до Тайваню". Політика партії буде діяти в лоні розвитку трансатлантичних відносин. Як і «Партія свободи», «Рух лібералів» в своїх пропозиціях говорить про схвалення одностатевих партнерств. "Ми є ініціаторами Закону про партнерство 2017 року, ми повинні повернути його до порядку денного і прийняти", - написала на своїй сторінці в Facebook лідер "лібералів" Вікторія Чміліте-Нільсен.

Однією з цілей у фінансовій сфері «Руху лібералів» є зниження податків до 15%. При цьому «Партія свободи» в цій області запропонувала знизити податок на реінвестувати прибуток з 2021 року, аби компанії могли успішно розширюватися. Вони розраховують створити сприятливе середовище для робочих місць і розвитку бізнесу. У галузі охорони здоров'я акцент буде зроблений на боротьбі з Covid-19, а також із забезпеченням доступу до медичних послуг. Також партії, швидше за все, будуть проводити роботу з децентралізації державного управління.

13 жовтня 2020 року уряд 17-го скликання Литви склав повноваження. До тих пір поки не буде сформовано новий уряд, попередній прем'єр, Скверняліс, залишиться тимчасово виконуючим обов'язки. Лідер держави протягом

наступних 15 днів має подати депутатам Сейму на затвердження кандидатуру глави уряду.

Естонія засвідчила стрімкий прогрес та перспективи. Коли в умовах пандемії коронавірусу світ опинився на карантині та "пірнув онлайн" – він зустрів там Естонію. Для цієї держави – батьківщини таких популярних сервісів, як Skype, Transferwise та Taxify (нині відомого як Bolt), – "онлайн" давно став способом життя. 99% послуг, включно з голосуванням на виборах, оподаткуванням та управлінням бізнесом, доступні онлайн, а на додачу в країні діє програма з "цифрового громадянства" – e-residence як можливість зареєструвати бізнес у Євросоюзі. Батьком естонських економічних реформ став Март Лаар, який був прем'єр-міністром у 1992-1994 роках (а потім ще раз у 1999-2002 роках). Він провів радикальну реформу державного сектора – звільнив фактично усіх держслужбовців, набравши новий склад держсектора винятково на конкурсній основі. За прем'єрства Лаара власникам повернули приватну власність, конфісковану за радянської окупації, почалася приватизація великих підприємств. Спільними зусиллями Лаара та глави Банку Естонії Сііма Калласа було проведено валютну реформу. Ринкові реформи були визнані міжнародними партнерами як успішні, і в період лише з 1994 по 1998 роки рівень прямих іноземних інвестицій виріс удвічі. Це стало викликом для держави, де лише меншість населення мала доступ до комп'ютерів, а третина ніколи не користувалась інтернетом.

Для цього була потрібна наполеглива робота із забезпечення "цифрової грамотності" та побудови довіри до електронних інструментів врядування. Та електронні послуги швидко набули популярності, бо комп'ютери не беруть хабарів, а отже, диджиталізація сприяла викоріненню корупції. Понад те, кожен громадянин міг пересвідчитися, хто отримував доступ до його персональних даних, і якщо доведено зловживання, мав змогу притягнути до відповідальності таких державних службовців. Програма цифрового громадянства довела свою ефективність – уряд планує, що до 2025 року

кількість е-резидентів у Естонії становитиме 10 млн осіб, що у вісім разів більше за кількість громадян. Та й кількість "звичайних" громадян теж зростає. З 2017 року спостерігається зростання кількості населення.

Вибори Президента Естонії відбулися у 2016 році. Тоді на посаду голови держави заступила Керсті Кальюлайд. Вона стала першою в історії Естонії жінкою-президентом. Президентська посада у Естонії не входить в систему виконавчої влади. Голова держави виконує, в основному, представницькі та церемоніальні функції. Естонського президента обирає парламент - Рійгікогу. Для того, щоб кандидат отримав право зайняти вищий державний пост, за нього повинні проголосувати не менше 68 депутатів, або більше двох третин від їх загального числа в 101 людини. Необхідна кількість голосів на підтримку кандидатури нового президента вдалося зібрати лише з третього разу. У перші два «заходу» парламентарії «провалили» 6 кандидатур. Можливо, допомогло те, що Керсті Кальюлайд ніяк не можна було назвати «медійною персоною» навіть за мірками маленької Естонії, тому у депутатів не було до неї особливих претензій, за винятком того, що її мало хто знає. До Рійгікогу обирається 101 депутат в ході вільних та анонімних виборів, за пропорційною виборчою системою, в дванадцяти багатомандатних округах. Місця в парламенті розподіляються за методом д'Ондта, який використовується на даний момент у багатьох країнах світу. Щоб пройти в естонський парламент партії потрібно подолати 5% бар'єр, але якщо кількість голосів відданих одному кандидату перевищує або дорівнює квотою, то він обирається. Для отримання більшості в Рійгікогу потрібно отримати 51 місце. Голосування можливо здійснити одним з 14-и різних способів, в тому числі і електронним.

У березні 2019 року відбулися парламентські вибори. Перемогу здобула опозиційна правоцентристська "Партія реформ" юриста і колишнього євродепутата Каї Каллас, що виступає за податкову лібералізацію. За правоцентристів проголосували 28,8% естонських виборців, а їхня партія

отримає 34 місця в естонському законодавчому органі Рійгікогу. Правляча "Центристська партія" прем'єр-міністра Юрі Ратаса посіла другі позиції і її підтримали 23% виборців. А це - 26 місць у парламенті. П'ятивідсотковий бар'єр подолали колишні партнери центристів по коаліції консервативна партія "Батьківщина" Хеліра-Валдора Сеедера (11,4%, отримає 12 місць) і "Соціал-демократична партія" колишнього міністра освіти Євгена Осіновського, присутність якої в парламенті, за підсумками виборів, скоротилася з 15 до 10 місць. Найбільш результативною участь у виборах була для ультраправої "Консервативної народної партії", історика і колишнього посла Естонії в РФ Марта Хельме, яка набрала 17,8% і збільшила присутність в парламенті з 7 до 19 місць. Результати парламентських виборів в Естонії можна охарактеризувати як передачу естафетної палички реформаторами-лівоцентристами, чії перетворення не знайшли широкої підтримки в суспільстві, реформаторам-правоцентристам, які запропонували більш популярну альтернативу.

Тривожним сигналом для ЄС є збільшення присутності ультраправої "Консервативної народної партії" у парламенті Естонії за підсумками парламентських виборів. Це говорить про невпинне зростання популярності євроскептиків у країнах-членах. Для цієї партії характерні антимигрантські настрої, ісламофобія, гомофобія і прихильність естонській ідентичності. Лідер консерваторів Хельма виступає проти ідеї федералізації Європи. В Латвії триває найбільша та найтриваліша реформа – адміністративно-територіальна. Сейм Латвії 10 червня більшістю голосів схвалив цю реформу, яка передбачає укрупнення самоврядувань, в остаточному читанні. Тепер з липня 2021 року замість 119 в країні залишиться лише 42 муніципалітети, і битва за керівництво багатьма з них обіцяє бути жорсткою. Адже правлячі партії явно спробують змістити Союз зелених і селян (СЗК), для якого регіони залишилися останнім оплотом влади.

Адміністративно-територіальна реформа може вплинути тільки на деякі галузі бізнесу. Такої думки притримуються латвійські економісти і аналітики. Вважають, певні труднощі у веденні справ чекає підприємців у областях, пов'язаних з роботою муніципальних підприємств, наприклад, будівництво, комунальні послуги або вивезення сміття. Серед експертів зустрічається і думка, що ситуація для цих галузей бізнесу, навпаки, може покращитися. Концентрація ресурсів декількох об'єднаних самоврядувань може залучити нових інвесторів в регіон і знизити рівень бюрократизму. Більшість представників самоврядувань виступають проти адміністративно-територіальної реформи. Людей хвилює, наскільки доступними будуть повсякденні послуги при новому адміністративно-територіальному поділі. Президентом Латвії може бути обраний повноправний громадянин Латвії, який досяг віку 40 років. Президентом не може бути обраний громадянин з подвійним громадянством. Президента Латвії обирає Сейм терміном на чотири роки. Одна і та ж особа не може бути президентом Латвії більше восьми років поспіль. Голосують у Сеймі шляхом відкритого голосування. Переможець має отримати більшість - не менше п'ятдесяти одного голосу депутатів.

Президентські вибори 2019 року в Латвії відбулися 29 травня 2019 года. На вибори президента Латвії були висунуті три кандидатури: від правлячої коаліції - Егіл Левітс, від Союзу «зелених» і селян (СЗК) - Юрис Янсонс, а від депутатів внутрішньої опозиції партії «KPV LV» - Дідзіса Шмітс. Перемога Егіла Левітса була відразу прогнозованою. Латвія - парламентська країна, президент тут має не такий вже великий владою. Але він є совеобразним моральним камертоном. І в цьому сенсі пост дуже важливий. По біографії Егіла Левітса його погляди в цілому зрозумілі. Прихильник демократії, людина, орієнтований на Захід, прихильник європейських цінностей. Але при цьому - жорстко відстоює необхідність збереження латвійської ідентичності. Левітс категорично проти висловлювань, що Латвія повинна (або може) бути «мостом між Сходом і Заходом». Він завжди підкреслює: «Латвія - не міст від

Росії до Заходу, вона сама - Захід». При цьому обраний президент завжди настільки ж чітко виступає в підтримку України, її територіальної цілісності і реформ. До Сейму входять 100 осіб, і кожні 4 роки в Латвії обираються члени сейму на парламентських виборах. Мінімальний поріг для проходження партії в Сейм становить 5%. Розподіл мандатів здійснюється по пропорційній системі, по методу Сент-Лагю. Парламентські вибори проходять в першу суботу жовтня. З тієї ж системи в Латвії проводяться вибори в муніципальні ради чисельністю від 7 до 60 осіб. Президент Латвії обирається Сеймом.

У Латвії діє багатопартійна політична система з можливістю участі безлічі партій, тому навіть переможець виборів, як правило, змушений створювати коаліційний уряд. Результати парламентських виборів 6 жовтня 2018 року в Латвії засвідчили, як стрімко європейська політика рухається на правий політичний фланг під тиском глобальних трансформацій. Те, що перші місця зайняли праві націонал-консервативні сили, цілком відповідає загальноєвропейській тенденції. Старі, переважно ліберальні еліти, відходять на другий план, поступаючись місцем націонал-популістам, яких вважають найбільш компетентними у вирішенні нагальних питань.

Більшість депутатів з попереднього скликання не пройшли до парламенту Латвії за результатами цих виборів. Праві консервативні партії, які посіли перші місця, раніше рідко були у великій політиці, а чимало їхніх членів є новачками. Це означає, що Латвію чекає переосмислення своєї внутрішньої і зовнішньої політики та відхід від старих звичних для регіону практик. На тлі пандемії коронавірусу в економіці країн Прибалтики значно загострилися проблеми, що накопичувалися в пострадянський період розвитку. За даними Європейського банку реконструкції і розвитку, в 2020 р ВВП Латвії і Литви знизиться на 7%, Естонії - на 6%.

Країни Балтії мають впевнену сильну позицію – вони, до прикладу, вони стали першими у світі державами, які запровадили персональні санкції після суперечливих виборів та придушення мирних протестів у Білорусі. Країни

Балтії також однозначно висловлюються щодо анексії Криму. Вони на постійній основі закликають Росію припинити незаконну окупацію Криму і агресію на Донбасі. Для України Балтія має набагато важливіше значення, аніж здається на перший погляд. Балтійські держави не просто частина Європи, а ще й розділяють з Україною спільну проблему – кордон з Росією. Литва, Латвія і Естонія кілька разів ставали жертвами російського імперіалізму, і до сьогодні стосунки між ними далекі від дружніх. Саме Балтія, а не Німеччина, Австрія чи Франція – це перші країни, які мають бути стратегічними союзниками України як в економічному, торговельному, так і в політичному плані, особливо у питаннях протистояння з РФ.

Процес демократичної трансформації Молдови, ускладнений низкою геополітичних та внутрішньополітичних суперечностей через нерегульованість проблеми Придністров'я, зберігається розкол країни, дислокація іноземних військ. Здійснюється вплив на ситуацію в країні зовнішніх акторів – Румунії, РФ, України та ЄС. Зберігається політична нестабільність через відсутність ефективної системи державної влади, не сформованість інститутів. Суперечності посилюються постійним протистоянням між правими та лівими, прорумунськими, проросійськими силами. Продовжується переформатуванням партійної системи. Серед політичних партій відсутні лідери. Залишаються невирішеними соціально-економічні проблеми. Найнижчий у Європі рівень життя верств населення.

Політичний режим Білорусі знаходиться на етапі подальшого розвитку авторитаризму, що робить малоімовірною демократичну еволюцію. Узурпація влади може призвести до негативних наслідків. Політична ситуація в країні також загострилася після останніх Президентських виборів коли розганялися мітинги опозиції була не стабільна політична ситуація. Дослідники визначають загальне та специфічне в динаміці розвитку політичних систем. Спільною рисою політичних систем країн стала обумовленість політичної дійсності комплексом успадкованих від попередньої історичної епохи

феноменів. Здійснюється вплив соціального прошарку номенклатури, авторитарні тенденції політичної культури.

Специфіка транзиту інститутів в структурі політичних систем України, Молдови, Білорусі полягає у зміщенні балансу у відносинах президент-парламент, президент-уряд. Судова система України демократизується, в Білорусі суди мають статус одного з сегментів виконавчої влади.

Аналіз функціонування державно-владних інститутів у структурі політичних систем України та Білорусі дозволив виявити спільні та особливі риси в їх трансформації. Розвиток інституту президентства в обох країнах визначається не стільки його юридичним статусом, скільки фактичним. Для обох країн характерними є: намагання перерозподілу влади на користь президентських структур; невизначеність функцій різних гілок влади та місця в їхній структурі президентської влади; активізація постноменклатурних політичних сил, їх консолідація довкола президентської влади на тлі пониження авторитету інших суб'єктів політики. Звідси визначено, що саме позаюридична специфіка цього інституту має перебувати в центрі уваги його дослідження, що дозволить віднайти реально діючі механізми суспільного, парламентського та судового контролю за чиновницьким апаратом та силовими структурами [16, с.5].

Становлення політичних партій і громадських рухів в Україні відбувається за складних умов. Тривала економічна криза, крах попередніх суспільних ідеалів, на які поділяла значна частина населення нашої держави, призводять до зростання соціальної напруженості.

Ставши незалежною державою Білорусія стала на шлях багатопартійної системи і соціально-економічного розвитку. Перехід до багатопартійної системи відбувався у республіці протягом чотирьох років. Тільки на початку 1996 р. у Республіці Білорусь існувало понад 60 громадських об'єднань, однак лише половина з них набули статусу політичних партій. Вони представляли широкий політичний спектр партій від комуністичної і соціалістичної

орієнтації до проведення радикальних реформ капіталістичного спрямування [10].

Сукупний рейтинг білоруських демократичних партій складає 35,8 відсотка, але це, швидше, статистична, аніж політична величина, оскільки він увібрав у себе десятки партій. Довіряють опозиційним партіям і політикам 18,4 %, не довіряють – 55 %. Думаю, на такі невтішні для демократів показники впливає пресинг державної пропаганди, негативний стереотип Зенона Позняка – лідера Білоруського Народного фронту, який емігрував на Захід, – і переконаність виборця в тім, що опозиціонерів цікавить насамперед мова і культура, а не газ і ковбаса [21].

Дещо інша ситуація з організацію та проведенням виборів в Білорусі. Доводиться говорити, що на базі виборчих комісій і структур державної влади створено багаторівневу систему фальсифікації результатів голосування, яка працює відмінно. Ця система в Білорусі має свою правову основу – у вигляді Виборчого кодексу, написаного зумисне туманно, а до того ж складеного із значними прогалинами та шпаринами. Наприклад, є в ньому така корисна для фальсифікацій річ, як інститут дострокового голосування, – тож білорусам можна засвідчити свій вибір за п'ять днів до виборів. А за цього не врегульовано порядку зберігання урн та бюлетенів, що, очевидно, й було використано владою як засіб фальсифікації: бо після підрахунку голосів виявилось, що понад 95% з тих, хто проголосував достроково, віддали свої голоси Лукашенкові.

Вершиною ж лицемірства стало розміщення на стендах перед кабінками для таємного голосування зразка заповненого бюлетеня, де галочка, яка засвідчує, що виборець віддає перевагу даному кандидатові, стояла якраз у “потрібному” квадратику.

Окрім маніпуляцій з бюлетенями власне підтасовка результатів здійснюється у територіальних (районних та міських) комісіях. Цим керують

співробітники КДБ, які не лише незаконно присутні при прийманні протоколів дільничних комісій, але й дають вказівки щодо коригування отриманих цифр.

Спроби оскаржити явно незаконні рішення ЦВК у суді дали вражаючий результат: виявилося, що її постанови насправді не може переглядати жоден орган. Таке положення було закріплено доповненнями до Конституції від 1996 року, що їх не було визнано ані внутрішньою опозицією, ні світовим співтовариством. Наприклад, ЦВК було надано статус незалежного органу за того, що половину її членів призначає безпосередньо сам Президент, а половину – верхня палата парламенту, до якої громадяни кооптуються місцевими адміністраціями (а глав цих адміністрацій теж призначає, зрозуміло, сам Президент) [3]

В Білорусі діє мажоритарна виборча система. Депутатів обирають безпосередньо виборці. У свою чергу, перемагає та кандидатура, за яку проголосувала більшість. Щоб вибори були визнані такими, що відбулися в першому турі, на дільниці повинні прийти більше 50% громадян, внесених до списків виборців. Причому по кожному округу окремо, тому що в даному випадку має значення саме рівномірна явка виборців по всій Білорусії, повідомили в ЦВК країни. У нижню палату білоруського парламенту обираються 110 депутатів – відповідно до кількості виборчих округів у республіці. Середня чисельність виборців на округ – трохи більше 64 тисяч чоловік. Виборчі дільниці для білоруських громадян створені також у 32 державах світу. На депутатське крісло претендують 264 кандидати. Нинішня політична кампанія в Білорусії супроводжується широким міжнародним спостереженням [18].

Громадські організації відіграють роль у формуванні сучасного громадянського суспільства в Україні, становленні демократії, захисті прав і свобод громадян [12]. Перебіг процесу становлення громадянського суспільства в Білорусі зумовлений переважно тим фактом, що з середини 1990-

х рр. політичний устрій цієї країни почав набувати виразно авторитарних рис. Одночасно з встановленням харизматичної, популістської президентської влади було взято курс на встановлення державного контролю [5].

Так, коментуючи результати виборів у Молдові, Спеціальний представник Європейського Союзу для Молдови, зокрема, заявив: «Я не очікую, щоб громадянське суспільство агітувало на користь якої-небудь політичної сили. Вони відіграли важливу роль у пробудженні громадянської активності та адекватно проводили моніторинг різних аспектів виборів... У молодій та вразливій демократії, якою є Молдова, громадянське суспільство несе величезну частку відповідальності у здійсненні громадянського контролю над елітами. ...Чим менше вони слідують інтересам певної партії, тим краще вони можуть виконати свою роль будівничих інститутів влади, нести зміни за рахунок плюралізму, демократії, дотримання прав людини та її гідності, впливати на конкурентоздатність, сильну ринкову економіку». У зв'язку з цим, було також звернуто увагу на важливість відповідальності донорів НУО, особливо іноземних. Адже вони також повинні зберігати безпристрасність та опікуватися інституціональним розвитком країни [12].

На розвиток неурядових організацій в обох країнах серйозний негативний вплив справили: пасивність основної маси населення; адміністративний централізм, який став на заваді поширенню демократії з державно-владного на суспільно-особистісний рівень; правовий нігілізм; наявність консолідованої. Таким чином, наймасовіші НУО Білорусі підпорядковуються державним інтересам, їхні мобілізаційні можливості активно використовуються для вирішення соціальних проблем [16, с.5].

Елементом надійних демократичних систем є незалежність судових органів, що забезпечує як верховенство права в його оперативному застосуванні, так і ключовий компонент необхідних стримувань та противаг між трьома гілками влади - законо- давчою, виконавчою та судовою. Зусилля в реформуванні докладаються, але в трьох країнах існують також поточні

проблеми, на що вказує Стівен Блокманс у праці «Цілісність судового процесу: судова реформа в Грузії, Україні та Молдові».

Реформа в секторі судочинства в Грузії реалізується в кілька етапів протягом більше десяти років. Цілі стають усе складнішими. Технічно Грузія зробила більше, ніж будь-яка інша країна в регіоні. Проте місцеві та міжнародні спостерігачі вказали на випадки та спроби вибіркового правосуддя, тоді як законодавчий/ інституційний прогрес був затьмарений відсутністю політичної волі (або спрямуванням такої волі в неправильному напрямку). За наявності безлічі хороших практик, остаточним випробовуванням є забезпечення судової влади від надмірного політичного втручання, пов'язаного зі структурою влади в Грузії, яка викликає занепокоєння.

Протягом останніх років Молдова рухалась у зворотному напрямку, її Стратегія реформування сектору судочинства на період 2011-2016 рр. провалилася: зміни відбувалися переважно на про-цедурному та технічному рівнях, але вони не супроводжувались поліпшенням ситуації з незалежністю та цілісністю судів. Молдова стикається з безпрецедентними атаками на незалежність судів та посиленням явища вибіркового правосуддя.

В Україні, незважаючи на Євромайдан 2013 року, залишається пострадянська спадщина - слабке верховенство права та високий рівень шахрайства. Судова влада, зокрема, традиційно сприймається як одна з найбільш корумпованих установ у країні. У червні 2016 року влада розпочала багаторічну реформу сектору правосуддя, було внесено поправки до Конституції та прийнято нові закони.

Незважаючи на ці спроби реформування, правозастосування залишається упередженим, а групи високопоставлених чиновників та багатих бізнесменів, здається, користуються низьким рівнем відповідальності та високим рівнем незаконних привілеїв. Зміни до сектору правосуддя планується запроваджувати поступово протягом наступних кількох років, до 2020 року.

Однією з головних перешкод на шляху демократичного врядування в трьох країнах була роль олігархів або дуже багатих людей, здатних здійснювати сильний вплив на політичний процес або контролювати його. Войцех Конончук та його співавтори розглядають явище олігархів як ключову перешкоду для реформ. Він детально описує економічні інтереси декількох олігархів в Україні, єдиного олігарха-лідера Молдови Влада Пла хотнюка та єдиної дуже багатой особи в Грузії Бідзіни Іванішвілі, що контролює правлячу партію. На сьогодні Плахотнюк та Іванішвілі не обіймають виборних посад. Пан Іванішвілі протягом короткого часу був прем'єр-міністром Грузії, але згодом віддав перевагу діяльності, що не обмежується державною посадою.

Олігархія має кілька недоліків: обмеження політичного плюралізму, монополізація економіки, блокування реформ, захоплення державних інститутів, збереження корупції тощо. Хоча ці недоліки виглядають досить загальними, можна навести два недавні випадки, коли олігархи сприяли доведенню економік майже до фінансового банкрутства. У Молдові політичне керівництво не змогло притягнути до суду відповідальних за величезне банківське шахрайство у 2016 році. В Україні провідний банк приватного сектору, що належав відомому олігарху, також пережив масштабне банківське шахрайство у 2017 році. В обох випадках державний бюджет мав внести макроекономічно значущі суми для операцій із порятунку/приватизації.

У зарубіжному досвіді неможливо знайти хоча б два абсолютно ідентичних сценарії розгортання політичної трансформації. Однак усі наявні сценарії політичної трансформації мають загальні ознаки, формами, близьким змістом, що можуть скласти той загальний знаменник, що дозволяє згрупувати країни, що пройшли або проходять транзит. Такого роду узагальнення через сходження від абстрактного до конкретного становлять значний інтерес для аналізу такого феномена як політичний транзит. Однак накопичений країнами досвід трансформації політичних систем представляє велику практичну

цінність, дає можливість простежити динамікові демократичних процесів і визначити особливості трансформації політичних режимів у різних країнах.

моделі, у якій одну з найважливіших ролей відіграють демократія і плюралізм.

На пострадянські режимні трансформації впливають різні сполучення структурних і процедурних факторів. Дослідники прагнуть виявити ці траєкторії і впливи за допомогою кластерного аналізу і візуалізації його результатів. Групи країн, які відбивають різні типи режимних траєкторій посткомуністичних держав: 1. До демократичної консолідації (Болгарія, Чехія, Естонія, Латвія, Литва, Монголія, Польща і Румунія). 2. Шляхом до демократії (Албанія, Грузія, Македонія, Молдова й Україна). 3. Прорив до демократії (Хорватія і Сербія). 4. Проблемні траєкторії (Вірменія, Киргизія і Росія). 5. Шляхом до автократії (Азербайджан, Беларусь, Казахстан і Таджикистан). 6. Консолідовані автократії (Туркменістан і Узбекистан).

У першій групі («До демократичної консолідації») посткомуністичні країни, що зробили значне просування до консолідованої демократії, хоча і з результатами, що розрізняються. Здебільшого вони (за винятком Монголії, що багато в чому є специфічною «аномалією») мали досить сприятливими структурними умовами для демократії. В другій групі («Шляхом до демократії») — посткомуністичні країни, траєкторії трансформацій яких (у порівнянні з першим кластером) більш нерівні. Ці країни стартували з різних структурних умов і випробували різні політичні кризи різного масштабу і гостроти. Проте лідерам цих країн удалося прокласти курс у напрямку створення демократичних інститутів і практик. У третій групі («Прорив до демократії»), на посткомуністичні трансформації яких укрив негативний вплив зробили широкомасштабне насильство в ході громадянських воєн і залучення в конфлікти в сусідніх державах. Проте під прямим західним впливом нові політичні лідери, що прийшли до влади, провели комплексні реформи, що дозволили здійснити ривок до демократії.

Четверта група визначається як «проблемні траєкторії» дає нам приклади трансформацій, на хід яких впливали переважно рішення і дії політичних акторів. Нездатність або небажання шукати компроміси, уникати насильства, страх перед відкритою політичною конкуренцією й острах утратити влада (а разом з нею і власність) - це призвело до виникнення гібридних режимів з невизначеним майбутнім. У п'ятій групі («На шляху до автократії») — країни, стартові умови трансформації яких істотно розрізнялися, у тому числі в деяких випадках були цілком сприятливими. Але загальним для них стали дії політиків-автократів, що сформувала явно недемократичні режими із персоналістським компонентом.

Нарешті, дві країни шостої групи («Консолідовані автократії») - Туркменістан і Узбекистан - дають нам не зухвалі сумніви приклади заміни «радянського авторитаризму» «пострадянським», заснованим на неопатримоніальних практиках.

Дослідники зосередилися на виявленні типів державної здатності. Кожний з п'яти індексів здатності держави був сформований на основі набору індикаторів і врахував не менш 62,5% їхньої сукупної варіації.

Аналітичний огляд наявних у західній, переважно, американській, літературі дослідницьких підходів до теорій політичних режимів і до потенціалу пояснення конкретних політичних процесів, у тому числі, що відбуваються в країнах колишнього Радянського Союзу, засвідчив, що значна частина порушених у книзі питань розглянута неповно, схематично і має потребу в подальшому дослідженні. Саме евристичний потенціал теорій перехідних режимів, є запорукою подальшого розвитку й удосконалювання.

Макрополітичні дослідження випробують чималі труднощі в зв'язку з диференціацією, що поглиблюється, і спеціалізацією теоретичного знання. Значна частина питань має потребу в систематичному узагальненні. По-перше, питанням першорядної важливості стане зміцнення демократичних інститутів в окремих, насамперед, посткомуністичних країнах, і в цьому

зв'язку забезпечення незворотності хвилі глобальних демократичних перетворень. По-друге, питання культурної ідентифікації нових політичних систем. Правильно вирішене, це питання допоможе зрозуміти шляхи подальшої стабілізації нових демократій, блокуючи їхній відкат до авторитарних-тоталітарних політичних устроїв. По-третє, роль зовнішнього контексту демократичних переходів.

Подальший розвиток вимагає врахування того, що, по-перше, демократизація є світовим, нелінійним процесом з непередбачуваними наслідками. Кожне суспільство проходить власний унікальний, історичний шлях до демократії. По-друге, демократична консолідація корелюється з усіма сферами суспільства – політичною, економічною, культурною, що втілюється у її відповідних засобах. По-третє, важливим культурним засобом демократичної консолідації суспільства є політична символіка, що мало враховується в теоріях демократичної політичної культури.

Демократизацію можна розглядати як перехід від недемократичних форм правління до демократичного. Тому є можливим використання іншого поняття – «демократичний транзит», що не припускає обов'язкового переходу до демократії, а вказує на те, що демократизація є процесом з невизначеними результатами.

Двома основними процесами встановлення демократії є формування конкурентної партійної системи та інституалізація демократичних механізмів державної влади. Інституалізація демократії є важливою умовою її консолідації.

При становленні демократії значення має процедура розробки конституції, що формується в ході консолідації демократичних інститутів. Оптимальним варіантом є досягнення консенсусу по основних інституціональних питаннях. Зв'язок консолідації демократії й ефективної держави – це проблема співвідношення процедурної і соціальної ефективності. Основні характеристики переходу до нових моделей знаходять вираження в орієнтації

сучасного державного управління на активність та інновативність, прихильність дії і змін; субсидіарності сучасної організації управління в активному виборі керівником сфери діяльності, яка б служила суспільним інтересам і інтересам конкретної людини; у нових критеріях ефективності діяльності політичної системи. Консолідація демократії при використанні концепції еліт з'являється як процес змін, здійснюваних на вибір групами еліт, відносини між якими і відносини яких до демократії складає центр проблеми.

Розвиток загального політичного процесу в Україні призвів до створення перехідного типу держави, спрямованого до демократії. Такий розвиток визначений як лібералізація. Її суть полягає в тім, що зусилля держави спрямовані в першу чергу на створення економічної основи демократії. Лібералізація повинна сприяти політичній стабілізації країни.

Подальший розвиток загального політичного процесу України покликаний забезпечити підвищення рівня політичного керівництва українським суспільством, досягнення стабільності суспільних відносин, нові взаємини держави з громадянським суспільством, розвиток політичного плюралізму, здійснення ефективної соціальної політики, створення і реалізацію чіткої геополітичної програми розвитку країни, дотримання її національних інтересів. На порядку денному майбутнього політичного розвитку України позначені контури стратегії і напрямку політичного курсу, а також цілі та цінності, здатні стати базою консолідації суспільства. Основою цієї стратегії має стати система загальнозначущих цінностей, здатних консолідувати суспільство.

Спільність механізмів проявляється в однакових стартових умовах. Найважливішими з них, на думку російського вченого Б. Макаренко, виступають єдина домінуюча ідеологія, відсутність приватної власності і ринкових відносин, близькі моделі державного устрою (зовні нагадують парламентські республіки, але насправді представляють собою різні версії партії-держави); схожість якщо не політичної культури, то багатьох її

складових [16, с. 107]. Дані базисні умови доцільно було б доповнити ще деякими загальними факторами, які більш детально характеризують фазу, що безпосередньо передує початку самої трансформації. Другий спільний момент полягає в політичній інституціоналізації демократії, що знайшло своє відображення у формуванні республіканських режимів, поділ влади, введенні політичного плюралізму, прийняття кодексу громадянських прав і свобод, інституті виборності. Це визначило суспільний консенсус щодо демократичного вибору і, що досить суттєво, щодо правил і процедур переходу до демократії.

Зокрема, Б. Макаренко зазначає: «Не викликає сумнівів, що вирішальну роль тут зіграв «європейський вибір» – консенсусний для більшої частини еліт і суспільства стратегічний курс розвитку [17, с. 89].

По-друге, орієнтація на Європу підвищувала роль демонстраційного ефекту: політичні еліти свідомо прагнули вести себе «по-європейськи», дотримуватися стандартів європейської політики в різних сферах суспільного життя. По-третє, «європейський вибір» мав на увазі тісну взаємодію з інститутами і політиками західноєвропейських країн, що зміцнювало «західний вектор» в політиці.

Особливістю країн Центральної та Східної Європи, що відрізняла їх від пострадянського простору, була наявність досвіду представницької демократії в історично недалекому минулому. Це сприяло їх більш швидкої адаптації до вимог нового демократичного тренду і полегшило здійснення прискореного транзиту. Фактором, що сприяв відносно швидкому переходу до консолідованої демократії, стали набагато сильніший, ніж в республіках колишнього СРСР, антикомунізм громадської думки і неприйняття будь-яких намірів до реставрації тоталітарних або авторитарних тенденцій [30, с. 35].

При цьому, на відміну від європейських «колег по демократизації», в пострадянських республіках правлячу еліту утворювала все та ж колишня партноменклатура, що відмовилася від комуністичної ідеології, але зберегла

весь набір управлінських підходів з упором на адміністративний ресурс. Демократична еліта як консолідована сила на той період часу ще не встигла скластися, а тому виявилася не в змозі організувати й очолити процес реальних перетворень.

Дана ситуація була використана чиновництвом для захоплення частки держвласності за приватизації, постановки під свій адміністративно-податковий контроль дрібного і середнього бізнесу, і через це – до встановлення бюрократично-олігархічної економіки, для якої демократичні порядки невластиві, а авторитарні методи управління більш близькі і кращі [14, с. 33].

За таких умов превалювали громадська дезінтеграція та соціальна депресія, що породжували у населення тягу до державного патерналізму, «сильної руки», здатної «навести порядок» і забезпечити стабільність. Демократія, таким чином, відсувалася на другий план. Наслідком цих відмінностей став той факт, що якщо в країнах Центральної та Східної Європи процеси демократизації здійснювалися в основному за варіантом «реформістського» переходу (виняток – СФРЮ, Румунія і Албанія), то на пострадянському просторі взяли гору «нав'язаний», а на пізньому етапі – і «революційний» (Грузія, Україна, Киргизстан) переходи. Наприклад, успіхи розвитку представницької демократії наочно демонструють індекси інституційного ладу, розраховані американським дослідником С. Фішем для посткомуністичних країн.

Разом з тим свої відмінності є і всередині обох порівнюваних груп країн. За оцінками експертів авторитетного Фонду Бертельсмана, найбільш помітні успіхи в просуванні до консолідованої демократії серед європейських посткомуністичних країн досягнуті Естонією, Литвою, Латвією, Угорщиною, Чехією, Словаччиною, Польщею, Хорватією, Болгарією, Румунією. Аналіз вихідних і наступних умов розвитку в рамках даної градації дозволяє припустити, що на успішність демократизації в цій групі вплинули рівень

соціально-економічного розвитку (у першій категорії країн він вище), а також політичні причини (країни першої категорії, за винятком Хорватії, етап політичної консолідації пройшли порівняно безболісно). Позначилися також сприятливі наслідки вступу до ЄС і збалансоване проведення політичних і економічних реформ.

Проте стверджувати, що демократичний транзит в європейських посткомуністичних країнах завершений і його фіналом стала консолідована демократія, на наш погляд, ще рано. За рівнем довіри до влади, політичної фрустрації, корупції, свободи ЗМІ, превалюванню приватних інтересів політичної еліти над суспільними і так далі вони все ще відстають від традиційних демократій, і, отже, транзит в них поки триває.

Відносно політичних режимів пострадянського простору виділяються наступні групи. Президентські за формою і чисто авторитарні по суті режими в Туркменістані, Узбекистані і Таджикистані. Індекс форми правління, який визначається як різниця між індексами повноважень президента і парламенту до них непридатний, так як вся повнота виконавчої влади належить президентам, а вибори до парламентів носять неконкурентний характер.

Тяжіють до авторитаризму президентська республіка – Білорусь і президентсько-парламентські республіки – Азербайджан, Казахстан і Киргизія. У цих країнах спостерігалися різноспрямовані тенденції, пов'язані з розвитком політичного плюралізму, проте до сьогоднішнього дня влада в них в тій чи іншій мірі придбала моноцентричний характер [7, с. 24].

Президентсько-парламентські РФ, Вірменія і Грузія. Попри спільність політичних режимів, ці країни помітно різняться за обсягом повноважень президентів – ІФП варіюється від +8 в Росії до -1 у Вірменії. Разом з тим виразно простежуються останнім часом тенденції до посилення авторитаризму в Росії і Грузії, які згодом також можуть призвести до моноцентричності їхніх політичних режимів.

Особливості процесу пострадянської трансформації в регіоні за параметрами, які дозволяють оцінити результативність міжрежимних переходів: адекватність історичного досвіду умовам, необхідним для здійснення транзиту; наявність національної єдності, ідентичності; співвідношення демократії та суверенітету; оптимальність інституційного дизайну для реалізації демократичних цінностей і процедур.

Характеризуючи перший з виділених критеріїв – адекватність історичного досвіду країни умовам, необхідним для здійснення транзиту, важливо підкреслити, що формування демократичних держав в Балтійському субрегіоні в певній мірі було обумовлено історичною традицією функціонування інституту парламентаризму, а також прагненням Балтійських країн протиставити комуністичній централізації влади її децентралізацію.

На думку відомого дослідника транзитів Д. Растоу, національну єдність – це слідство не стільки розділення всіма установок і переконань, скільки небезучастності і взаємодоповнення. При цьому, «національна єдність визнається на несвідомому рівні, коли вона мовчазно приймається як щось само собою зрозуміле» [31, с. 96-97].

Таке визначення схоже з формулюванням легітимності як мовчазної згоди, даної французьким соціологом П. Бурдьє. Однак, мовчазної згоди у посткомуністичній Прибалтиці не вийшло. У першу чергу, тому що суспільства даних держав переживали стан так званої негативної мобілізації («об'єднання проти»).

Розростання конфлікту багато в чому було зупинено завдяки розробці та реалізації політики інтеграції громадян у естонське суспільство. У 1997 р. було створено урядовий комітет, який розробив державну програму інтеграції естонського суспільства. При цьому громадська інтеграція розуміється двояко, з одного боку, як процес досягнення суспільної злагоди на основі цінностей, які об'єднують соціум суспільство, з іншого боку, як право збереження і

розвитку власної етнічності. Визнавалося, що мова, віра, походження чи стиль життя не обов'язково повинні бути загальними для всіх членів суспільства.

Так в аналітичній доповіді «Будинку свободи» виділено три групи держав на пострадянському просторі: консолідовані демократії (країни Балтії); перехідні режими (Молдова, Грузія, Вірменія, Боснія, Україна, РФ, Киргизія, Азербайджан, Таджикистан, Казахстан); консолідовані автократії (Узбекистан, Білорусія, Туркменістан). Аналогічну оцінку ситуації ми можемо побачити в роботах американського дослідника Ларі Даймонда [6, с. 882].

Латиноамериканський транзитолог Т. Карозерс у своїх роботах, обґрунтовує, що в процесі демократичного транзиту недостатньо створити політичний простір для існування опозиційних політичних партій і незалежного громадянського суспільства або проводити регулярні вибори.

Найважливішим із чинників, що визначають результат демократичного переходу, він вважає представництво інтересів громадян. Крім цього неоднозначно можна охарактеризувати підсумки демократичних транзитів в країнах Балтійського субрегіону, якщо оцінювати їх з позиції співвідношення розвитку демократії та збереження суверенітету. З точки зору теорії політичної науки демократія і суверенітет (внутрішній і зовнішній) держави повинні взаємно підтримувати і підсилювати один одного.

Формулюючи питання, про те, чи є справжньою демократична система, якщо виборні керівники не здатні прийняти обов'язкові для всіх рішення без затвердження їх ззовні, Т. Л. Карл і Ф. Шміттер дають однозначну відповідь: «Держава повинна бути суверенною і діяти незалежно від політичних систем більш високого рівня. Це питання дуже істотне, навіть якщо зовнішній вплив виходить від держави з демократичною конституцією, а внутрішні влади здатні в тій чи іншій мірі протистояти йому» [12, с. 145].

Важливим документом, який регулює процес демократизації в Україні – це конституція. Саме в ній закладені загальні основи для розвитку прямої

демократії. В статті 1 та статті 5 Конституції закріплено, що народ України здійснює первісну та верховну владу в країні, є носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в державі. Це визначає право народу на здійснення влади як безпосередньо, так і через органи державної влади та місцевого самоврядування [38, с. 85].

В Україні також є по суті ринкова, хоча і недосконало функціонуюча економіка. Олігархи відграють надмірну роль, але в порівнянні з радянською системою, загальна система України є капіталістичною і має точки динамізму, особливо в секторі інформаційних технологій, сільському господарстві та текстильній промисловості. ВВП за останні два роки зростає, незважаючи на те, що країна веде війну та керує 1,6 мільйонами внутрішньо переміщених людей.

Специфіка демократичних транзитів у соціально-економічних конфліктах, соціальній диференціації населення, зростанні рівня маргіналізації, розчаруванні у базових демократичних цінностях. Одним з найкращих прикладів такої недовіри до влади та зневіри у систему, є зменшення явки на парламентські вибори 1998 року, що доводить нам про те, що з одного боку люди зневірилися у демократії, а з іншого боку, не розуміли свого впливу на владу.

Таким чином ми бачимо, що на сприйняття процесу української демократизації сприяло багато різних факторів, які не завжди позитивно впливали на думку населення.

Характер демократизації залежить від поведінки політичних лідерів. Не менш важливими факторами сприйняття процесів демократизації суспільства є презентація та захист їх від лідерів країни.

Звертаючись до праць Макса Вебера, ми можемо згадати про те, що харизматичні лідери мають не тільки більший вплив на маси людей, але і краще просувають свої ідеї. Також треба зазначити, що такі люди як правило є прихильниками єдиного сильного лідера, який всім керує та вказує, як треба

робити. Не менш важливий факт є у тому, що коли суб'єктивний чинник починає відігравати значну роль тоді, коли відбувається процес переходу від традиційних, усталених політичних порядків і цінностей до нових, модернізованих. Тому можна стверджувати, що в демократичному суспільстві або в суспільстві, яке демократизується, має практикуватися своєрідне соціальне замовлення на всебічне і глибоке висвітлення зв'язків та принципів дії механізмів функціонування інституту політичної еліти.

В історії незалежної України є приклади того, коли влада недооцінювала вплив громадянського суспільства, та нехтувало думкою більшості людей, що у висновку призвело до прояву прояви актів політики незгоди з боку громадян. Громадянське суспільство змогло мобілізувати звичайних людей, які до цього навіть не були зацікавлені політикою. В історію цей прояв політики незгоди увійшов під назвою «Революція Гідності» 2013-2014 рр.

Схожі тенденції зберігалися протягом наступних років, що у висновку переросло у певний конфлікт, який виник під час Революції Гідності. Такі прояви стали проявлятися у тому, що представники певного регіону асоціювалися не тільки з певним лідером, але і з певним рухом. Таким чином люди з заходу та центру України асоціювалися як «Майданівські», в той час, як представники сходу України як «Антімайданівські», через що виникали певні нерозуміння, які у висновку призвели до ескалації конфлікту на сході України.

Не зважаючи на те, що інсує стереотип про те, що Українська еліта не змінюється, вибори президента 2019 року, стали гарним прикладом того, що до влади країни може прийти людина, яка до цього не мала політичної кар'єри.

Після перемоги на виборах Президента України 2019 року, Володимир Зеленський зміг привезти не тільки нових людей до влади, але і зрушити з місць старих політиків, які довгий час займали керуючі позиції в керівництві країни.

Пізніше на парламентських виборах 2019 року, Президент зміг підтримати не тільки свій рейтинг, але і «провести» до Верховної Ради України «своїх» представників, які організували парламентську монобільшість.

Не зважаючи на те, що станом на сьогодні при владі залишаються деякі старі представники колишньої влади України, в більшості це нові обличчя, які до цього не мали політичного досвіду.

Не зважаючи на це, треба зазначити той факт, що в Українському політикумі завжди була опозиція. Історично так складалося, що як правило, партія, яка займала 2 чи нижче місце, як правило була опозиційною до влади.

Найкращим прикладом цього є боротьба між партіями Партія Регіонів, яка після перемоги Віктора Ющенка на президентських виборах 2004 року, стала опозиційна до влади. Після перемоги на виборах Віктора Януковича, представники партій, що були до цього при владі – стали опозиційними. Таким чином можна прийти до висновку, що опозиція в Україні формується в першу чергу від партійної приналежності Президента України.

Існують випадки, коли партії не хочуть об'єднуватися до існуючих коаліцій, через що їх вплив значно падає.

За останні роки громадянське суспільство в Україні мало свої етапи підйому та падіння. Треба зазначити про те, що під час нестабільних політичних ситуацій, воно як правило починало активізуватися. Найкращими прикладами цього є мобілізація громадян у акції протесту, які увійшли в народ під назвою «Майдан». Не зважаючи на те, що офіційно ми вважаємо, що «Майданів» за історію України було лише два (Помаранчева Революція 2004 року та Революція Гідності 2013-2014 рр.), акти політики незгоди були і раніше.

В історію України були присутні декілька великих актів політики незгоди проявленні народом до влади, проте було б помилково вважати, що серед цих актів тільки революції. До актів політики незгоди увійшли такі події як: «Революція на граніті» 1990 рік; «Страйк шахтарів» 1993 рік, Акція «Україна

без Кучми» 2000 – 2001 рр; «Помаранчева Революція» (в народі так званий «Майдан») 2004 р; «Революція Гідності» (в народі так званий «Майдан - 2») 2013-2014 рр; «Антимайдан».

Завищені очікування суспільства, повільний рух реформ, військова агресія сусідньої держави та інші чинники створили ефект розчарування. На думку більшості населення, Революція гідності не досягла поставлених цілей. За результатами дослідження, проведеного в грудні 2016 р., так вважають 85,4 % опитаних громадян України. Респонденти називають головні критерії такої негативної оцінки: відсутність позитивних змін в економіці, у боротьбі з корупцією, проведенні реформ; зрощення влади та бізнесу й незмінність владної верхівки; незавершеність процесів люстрації; повільна інтеграція України в ЄС» [57].

Таким чином ми бачимо, що за останні роки, відбувається розчарування громадян не тільки у владі, але і у демократичній системі в цілому.

За Лейпхартом встановлення демократії неможливе без розуміння її на особистісному рівні [40]. Сьогодні в Україні для підняття рівня свідомості та розуміння демократії, існують курси, які запроваджують в школах, у вигляді уроків по громадянському суспільству та в університетах. Також існує багато міжнародних фондів, які підтримують своїм фінансуванням проекти пов'язані з розвитком демократії в Україні. Серед таких відомих фондів є Pact Engage (USAID), МФ Відродження, NED, Black Sea.

Існують також і інші думки. Канадсько-Британський політолог Тарас Кузьо бачив інший підхід до визначення демократичного політичного режиму. Незважаючи на це, сьогодні більшість людей не мають сильної довіри до держави, адже вважають, що так звану «демократію», владою керують одні й ті самі люди. У зв'язку з цим в певні періоди часу ми можемо помічати не тільки зменшення явки на парламентські чи президентські вибори, але і призвели до падіння громадянського суспільства.

Нестабільна політична ситуація, як правило приводила до активізації громадянського суспільства, яке мобілізувало людей на протести, після чого відбувався його певний спад.

До президентських та парламентських виборів 2019 року, в Україні при владі фактично залишалися одні й ті самі люди. Перемога Володимира Зеленського на президентських виборах та партії «Слуга Народу» на парламентських виборах призвели до того, що до керівництва держави прийшли в більшості нові люди, які не мали до цього політичного досвіду.

Саме такий вибір громадян, став певним протестним рухом проти старої політичної системи. Високий відсоток тих, хто проголосував за цих кандидатів та високий рейтинг, який залишається довгий час каже нам про те, що люди розчарувалися в попередній владі, проте незважаючи на це, залишається висока імовірність того, що люди будуть розчаровані, так як більшість проблем, що виникає в звичайних людей влада досі не вирішує.

Державні реформи, співпраця з МВФ, та зближення з ЄС тільки покращили рівень демократизації в Україні. Завдяки фінансуванню проектів по розвитку демократії в Україні, сьогодні будь яка громадська організація може реалізувати свої проєкти на розвиток держави. Найбільше фінансування отримують проекту по розвитку демократії в Україні [26].

В Грузії у 2020 р. року відбулися парламентські вибори за пропорційною системою при нульовому виборчому бар'єрі. Про це заявив голова владної партії «Грузинська мрія» Бідзіна Іванішвілі. Незважаючи на те, що мажоритарна виборча система прийнята в багатьох країнах світу, ухвалили рішення відмовитися від неї і перейти на пропорційну систему, - визначив Іванішвілі на спеціальному брифінгу. За його словами, владна команда у зв'язку з викликами, які стоять перед країною і суспільством, вирішила провести «масштабну реформу виборчого законодавства». Перехід на пропорційну систему був однією з вимог учасників акції протесту, яка вже декілька днів проходила перед будівлею парламенту в центрі Тбілісі.

Активісти також вимагали відставки глави МВС Грузії Георгія Гахарія та покарання тих поліцейських, які жорстоко розправилися з людьми.

В Грузії на парламентських виборах, які 31 жовтня пройшли, перемогу отримувала правляча партія "Грузинська мрія". Втім, відрив від найближчого суперника - опозиційної коаліції, сформованої партією експрезидента Міхеїла Саакашвілі "Єдиний національний рух" - є суттєво відмінним за різними опитуваннями. Так, за результатами екзитполу, проведеного британською організацією Survation, результати якого публікує грузинський телеканал "Руставі-2", до грузинського парламенту проходили 9 партій. При цьому правляча партія "Грузинська мрія" здобула підтримку 52,26% виборців. Блок на чолі з "Єдиним національним рухом", за цим опитуванням, отримав голоси 25,33% виборців. Ще 4% виборців підтримали іншу опозиційну силу "Європейська Грузія". 3,5% грузинів проголосували за партію "Гірчі", а 2,6% - за "Лело". Ультраправий "Альянс патріотів", якого нещодавно спіймали на фінансуванні з РФ, отримує підтримку 2,3% виборців. На виборах було встановлено дуже низький прохідний бар'єр – лише 1%. Тому до парламенту також проходять виборчий блок Георгія Вашадзе (2,3%), Грузинська лейбористська партія (1,2%) а також партія "Громадяни" (1%). Відповідно до опитувань, до парламенту не проходить "Єдина Грузія" Ніно Бурджанадзе – наразі найбільш проросійська сила серед грузинських партій. Втім, на виборах 2016 року в семи одномандатних округах перемогли кандидати від влади.

Вибори Президента Грузії, сьомі з часу відновлення незалежності країни, які відбулись 28 жовтня 2018 року. Президентські вибори в Грузії 2018 року. 28 жовтня 2018 (перший тур). 28 листопада 2018 (другий тур). Явка: 46.83% (перший тур). 56.5% (другий тур). Кандидатами були Саломе Зурабішвілі, Грігол Вашадзе. Голосів виборців у відсотках

59.52

оскільки після змін до конституції у 2017 році, після 2018 року, президента обиратимуть 300-а членів колегії виборців. Президент буде позбавлений

майже всіх виконавчих функцій, але залишається верховним головнокомандувачем та головним представником держави на міжнародній арені, він також призначає послів та інших дипломатичних представників. Враховуючи зміни в Конституції, президент обраний на термін шість років[1]. У першому турі жоден із кандидатів не набрав 50% голосів виборців. Другий тур, за участю Саломе Зурабішвілі та Грігола Вашадзе, відбувся 28 листопада 2018 року[2]. Саломе Зурабішвілі здобула 59.52% голосів виборців[3], і вступила посаду Президента Грузії 16 грудня 2018 року. 15 липня 2018 року була утворена коаліція «Сила в єдності», куди увійшли 10 опозиційних партій, серед яких «Єдиний національний рух», «Служи Грузії», «Цивільний альянс для свободи», «Європейські демократи Грузії», «Християнсько-консервативна партія», «Держава для народу», «Нова Грузія», «Республіканська партія», «Грузія серед лідерів» та «Націонал-демократична партія».

В Молдові у 2020 р. відбулися вибори президента. За результати виборів президента Республіки Молдова в 2020 р., із різницею в три відсотки у лідерах опиняється очільниця опозиційної партії "Дія і солідарність", експрем'єрка, прихильниця проєвропейської політики Майя Санду, за яку проголосували 35,94% виборців. На другому місці - чинний президент країни та прихильник проросійської політики Ігор Додон, який отримав 32,75% голосів. Тим часом голову "Нашої партії" та мера міста Бельці Ренато Усатого підтримали 16,94% виборців, тоді як за депутатку від партії "Шор" Віолету Іванов свій голос віддали 6,52% людей. Замикає п'ятірку лідерів керівник політичної платформи "Гідність і правда" Андрей Нестасе, у якого 3,26% голосів. Водночас кандидат від Партії національної єдності Октавіан Цику зібрав 2,01% голосів, у висуванця ліберал-демократів Тудора Деліу - 1,38%, а лідер Ліберальної партії, прихильник об'єднання Молдови з Румунією Дорін Кіртоаке має 1,19%. В Молдові призначили другий тур виборів президента РМ. Голосування може відбутися 15 листопада, явка виборців на президентських виборах в Молдові 1 листопада склала 42,76% - 1 млн 214 тис. 736 виборців. На попередніх

президентських виборах у Молдові 2016 року в другий тур виборів також вийшли Додон і Санду. Тоді переміг проросійський політик Додон. Ще під час передвиборчої кампанії 2016 року Ігор Додон назвав український Крим "російським", що поставило офіційні контакти Києва і Кишинєва на чотирирічну паузу.

Висновки до другого розділу. Таким чином, «нові» демократії, що сформувалися в Білорусі, Молдові, Україні, країнах Балтії, Казахстані досягнувши консенсусу з приводу демократичних процедур, подолавши найбільші труднощі, як і значна частина посткомуністичних країн стоять на шляху консолідації.

В Україні демократію можна віднести до конфронтаційної моделі легітимації політичної влади. Ця модель характеризується тим, що перехідний період (від колишнього, комуністичного типу суспільного устрою до ринкового) досить явно нав'язаний, він припускає боротьбу між елементами автократії і демократії, в результаті якої елементи першої диктують дещо інші швидкість та умови її трансформації.

Розділ 3. Моделі демократичних трансформацій

Ефективний перехід до демократії залежить від вибору моделі трансформації. У період трансформації правляча еліта трансформованих політичних режимів відіграє вирішальну роль, виступаючи фактично ініціатором падіння колишнього політичного режиму і його заміни на демократичний.

Конкретна модель за структурою, як правило, вимагає значного часу для реалізації. Дослідники виділяють п'ять основних фаз. На першій фазі з'являються лідери, які незадоволені існуючим політичним режимом і прагнуть до переходу до демократії; приход реформаторів до влади. У ході цієї фази реформатори долають маргінальний статус для авторитарного суспільства і стають повноцінними гравцями на політичній арені. Як правило,

такий процес є природним і еволюційним у розвитку недемократичного суспільства; суперечлива лібералізація. На даній фазі робиться спроба провести ліберальні реформи і разом з тим зберегти стабільність системи.

Несумісність цих двох завдань призводить до того, що ліберали виявляються при владі тимчасово. Від ступеня успіху проведених перетворень залежатиме те, хто прийде до влади після реформаторів: демократи чи консерватори; консенсус з консерваторами. Внаслідок того, що миттєва трансформація політичної системи є неможливою в принципі, в суспільстві залишаються значні групи, зацікавлені в припиненні перетворень, демократи, які прийшли до влади, змушені протидіяти консерваторам або домовлятися з ними. У ході цієї фази з'являється реальна опозиція демократичним силам, яка здатна заручитися підтримкою широких верств суспільства. Модель реалізована в Литві [49, с. 137] .

Розглянемо другу модель демократизації – модель заміни. Вона включає в себе три стадії: боротьба за падіння режиму; падіння режиму; боротьба після падіння режиму. Для даної моделі характерна відсутність реформаторської групи у владі. Колишня владна еліта жорстко утримує владу. Демократизація здійснюється після зміни правлячого режиму силами опозиції. Після того, як опозиційні групи приходять до влади, вони починають боротьбу між собою за характер режиму, який необхідно встановити. Ця модель була реалізована в Румунії.

Третя модель демократичного переходу – модель перестановки. Вона являє собою процес, що займає проміжне положення між трансформацією і заміною. В ході даної моделі процес зміни політичного режиму є результатом поєднання дій владної еліти та опозиції. У цій моделі можна виділити наступні етапи: владна еліта готова до обговорення зміни політичної системи, але сама його не ініціює. Спостерігається високий ступінь впливу помірних демократів, що дозволяє уникнути крайнощів і радикальності у проведених перетвореннях. При цьому їх сила відносно мала для повалення існуючого режиму;

перетворення протікають в рамках їх обговорення та узгодження всередині політичної еліти країни.

На посткомуністичному просторі модель перестановки була реалізована в Польщі, Латвії.

Для Радянського Союзу і більшості держав пострадянського простору була характерна модель трансформації. Ця модель в цілому є найбільш поширеною із запропонованих С. Хантінгтоном. Ще одна концепція, що аналізує досліджуване питання з позицій формального підходу, – це концепція Т.Л. Карла і Ф. Шміттєра. В якості головних параметрів демократичного переходу Т. Л. Карл і Ф. Шміттєр виділили два: провідні актори в процесі переходу, якими можуть бути еліти або маси; стратегії акторів в процесі переходу, що полягають у компромісних або силових варіантах [12, с. 13].

Поєднання цих параметрів можливі в чотирьох версіях, відповідно до яких і виділяються моделі.

Перша модель – модель пактований переходу, при якій основними акторами виступають еліти, стратегія яких носить компромісний характер.

Ця модель є найбільш ефективною і «безболісною» для переходу. Дана модель має в собі риси моделі перестановки С. Хантінгтона і на посткомуністичному просторі спостерігалася в Польщі.

Друга модель – модель реформістського переходу, при якій основними акторами виступають маси, стратегія яких носить компромісний характер. Дана модель за умови значної протяжності перетворень в часі не може сформувати стабільної консолідованої демократії. Швидка зміна політичної системи під впливом мас неможливо, тому що значна частина часу йде на рекрутацію нової владної еліти та узгодження її складу з групами населення, які вимагають перетворень. Досягнення повного компромісу на практиці є складним завданням і здатне затягнутися на роки. Ця модель значно наближається за своїми характеристиками до моделей заміни і перестановки С. Хантінгтона і була характерна для Чехословаччини.

Третя модель – модель революційного переходу, при якій основними акторами виступають маси, що використовують силові стратегії. Ця модель не забезпечує гарантованого переходу до демократичного режиму. Внутрішні хвилювання в державі підривають потенціал його розвитку і стабільність. Дана модель відповідає моделі заміни С. Хантінгтона і на посткомуністичному просторі була реалізована в Румунії [14].

Четверта модель – модель нав'язаного переходу, при якому основними акторами є еліти, які використовують силові стратегії. Дана модель, як правило, не сприяє встановленню демократії. При цьому політична еліта втрачає інтерес до процесів, що відбуваються в країні і в суспільстві, т. к. зайнята боротьбою за владу. Ця модель наближається за своїми характеристиками до моделі трансформації С. Хантінгтона і на посткомуністичному просторі спостерігалася в СРСР.

Таким чином, моделі демократичного транзиту дозволяють досліджувати різноманіття варіантів здійснення демократичного переходу. Процесуальну специфіку демократичного транзиту можна простежити, аналізуючи його етапи.

Економіка починає розвиватися на стійкій основі зростання без втручання з боку держави. У цей час проводиться «велика» приватизація, формується потужне прокапіталістичне лобі і підприємницька культура [3, с. 110].

Транзитологія розглядає політичну трансформацію як складову частину транзиту, що представляє собою головним чином якісну зміну інституційних та соціокультурних механізмів функціонування політичної системи. У західній політології склалися дві основні позиції щодо вивчення трансформаційних процесів: перша з них вивчає «перехідний період» сам по собі і пов'язаний з поняттям *transition*; другий розглядає безпосередньо модель «перехідного суспільства», тобто трансформацію політичного режиму – *transformation* [3, с. 46].

Українські дослідники, як правило, вживають поняття як тотожні, об'єднані загальним змістом. Слід зазначити, що теоретична і методологічна системи аналізу, закладені в транзитології, спочатку базувалися на положеннях, не повною мірою відповідних диверсифікації моделей і результатів демократичних переходів. Зокрема, принципи універсалізму, глобальності, стадіальності, лінійності вектора, уявлення про типово єдині фази (ерозія і розпад авторитаризму, лібералізація режиму, інституційна демократизація, неконсолідована демократія, демократична консолідація) зазнали суттєвої критики. Крім цього, кардинальні зміни, що відбулися в кінці ХХ століття, в тому числі і на пострадянському просторі, демонстрували, що подолання невизначеності перехідного періоду не завжди пов'язане з демократичною консолідацією, так як трансформація політичних режимів могла бути спрямована не на демократичний розвиток.

Внутрішніми та зовнішніми факторами політичної трансформації є: тривалість здійснення переходу до демократії, знаходження країни в «третьій хвилі» демократизації; наявність ефективних державних інститутів; розвиток громадянського суспільства і демократичної культури (роль громадських організацій та політична соціалізація громадян); формування сильних, зрілих політичних партій, наявність інституціоналізованої, єдиної партійної системи; розширення лав політичної еліти, її навчання (формування демократичної політичної еліти); роль міжнаціональних явищ, регіоналізму неурядових організацій, держав. Так, зовнішні фактори можуть обмежувати, прискорювати та стимулювати події в процесі демократичної консолідації.

Режим визначається дослідниками як кланово-олігархічна система, характерною рисою якої є поліцентризм. Жоден з наявних у країні "центрів сили" не в змозі монополізувати владу і ресурси або навіть на довгий час захопити першість. Цієї структурної особливості щонайкраще відповідає політичний плюралізм. Причому ситуація постійно перебуває в динаміці, оскільки центри підсилюються і слабшають, з'являються і зникають.

Україна посіла 83 позицію зі 167 у рейтингу Democracy Index 2017, організації Economist Intelligence Unit. У класифікації враховуються 60 різних показників, згрупованих за п'ятьма категоріями: вибори і плюралізм, громадянські свободи, діяльність уряду, політична ангажованість населення і політична культура. Україну класифікували як "гібридний режим". У звіті також оприлюднено рейтинг свободи преси за 2017 рік. Згідно з ним, Україна отримала 6 балів з 10 і віднесена до країн із "переважно невільною" пресою.

За рейтингом організації The Economist Intelligence Unit Україна посіла 84-те місце в рейтингу "Індекс демократії 2018" серед 167 країн світу і 17-ти в Європі. Демократичні показники країни залишилися на тому самому рівні, що й у 2017 р, і становлять 5,69 балів із 10 можливих. Відомо, що країну зарахували в список тих, у яких використовується гібридний режим правління. Це значить, що в Україні застосовують як авторитарне управління, так і демократичне. Такі результати видання "The Economist" одержало в результаті дослідження правління в країнах за п'ятьма категоріями, такими як: виборчий процес і плюралізм, функціонування уряду, участь у політичному житті, демократична політична культура і громадські свободи.

У 2019 р. Україна поліпшила показники, посіла 78 місце, набравши 5,90 можливих балів (що на 0,21 вище, ніж минулого року) і зберегла статус "гібридної демократії" – від найближчого учасника рейтингу (Гонконг), що належить до вищої категорії "недосконалі демократії", країну відокремлюють два пункти. Загальний показник демократії у світі 5,44 бала, що є найнижчим результатом з 2006 р.

Найвищі демократичні показники України було зафіксовано в 2006–2008 роках. Тоді країна набрала 6,94 бала і потрапила в список країн з недосконалою демократією. При цьому найнижчі показники було зафіксовано в 2014 р., вони дорівнювали 5,42 бала. За даними видання, лише 4,5 % населення планети живуть у режимі повної демократії. Відомо, що порівняно з

2017 роком у 42 країнах знизився індекс демократії, а в 48 – підвищився. Усі інші перебувають на рівні 2017 р.

Індекс сприйняття корупції є рейтингом країн світу, що укладається організацією Transparency International з 1995 р. Країни впорядковані за показником рівня корупції, який базується за оцінками аналітиків. За 2017 р. Україна отримала лише 30 балів зі 100 можливих. Сусіди України в рейтингу – Гамбія, Іран, М'янма. Незначного підвищення позиції України в рейтингу, за словами експертів організації, вдалося досягнути за рахунок того, що в 2017-му українські антикорупційні органи (САП та НАБУ) направили до суду перші справи щодо підозр у корупції високопоставлених чиновників. Також серед причин, які сприяли незначному покращенню позиції України в рейтингу, називають реформу ринку газу, роботу реєстру електронних декларацій, перший рік реформи державних закупівель і використання системи ProZorro. Водночас повільне зростання індексу України пояснюють браком політичної волі керівництва країни до боротьби з корупцією і низьким рівнем довіри до українських судів та прокуратури.

Отже, наведено позиції у відповідних рейтингах, а не їхні абсолютні значення. Винятком є зведений індекс демократії, розроблений для пострадянських і постсоціалістичних держав Європи на основі семи окремих індексів. Чим більше значення цього індексу, тим меншим вважається рівень демократії в країні.

Таким чином, серед авторитарних та тоталітарних режимів існують проміжні режими, які можна зараховувати до відповідного типу за критеріями порівняння. Такі режими можуть мати різні цілі, розбіжності в деяких методах управління, а також різну тривалість. Але через те, що тоталітарні режими були створені штучно, у відриві від епохи, вони не могли довгий час бути стійкими та життєздатними, що є причиною їх зміни. Різновиди авторитаризму і тоталітаризму доцільно досліджувати окремо. Але в цьому контексті необхідно враховувати саме ті їх сутнісні аспекти, які дозволяють створити

наявну класифікацію недемократичних режимів і на її основі здійснювати чітке розмежування авторитарних і тоталітарних режимів.

Попри те, що економіка Молдови набагато слабша за українську, молдавани отримують трохи більше грошей. Молдова вважається найбіднішою країною Європи. Але чи справді це так, з'ясував 24 канал, порівнявши економічні показники Молдови та України. У 2020 мінімальна зарплата в Молдові – 2 935 молдовських лей, згідно з урядовим рішенням. Це трохи близько 4 930 гривень чи 176 доларів. Для порівняння в Україні мінімальна зарплата практично така сама і становить 5 тисяч гривень. Але середня зарплата навпаки вища. За даними Національного Бюро статистики Молдови, середня зарплата молдаван у другому кварталі 2020 становила 7 849 лей. Це понад 13 тисяч українських гривень або 471 долар. Середня зарплата в Україні в липні склала 11 804 гривні, за даними Держстату. Зверніть увагу, що це зарплати до оподаткування.

Пенсії: з 1 жовтня мінімальна пенсія в Молдові становитиме 1 143, йдеться на сайті уряду. Це 1 920 гривень чи 68 доларів. Українські пенсії на 10% нижчі – 1 712 гривень. В Україні чоловіки та жінки виходитимуть на пенсії однаково – в 60 років. Наразі чоловіки виходять в 60, а жінки в 59 років і 6 місяців. У Молдові чоловіки стають пенсіонерами пізніше – у 63 роки. Поки що жінки виходять на пенсію у 59, але до 2028 пенсійний вік для жінок та чоловіків зрівняється і буде становити 63 роки. Попри те, що українці виходять на пенсію трохи раніше, наша очікувана тривалість життя в Україні – 72,09 роки, а в Молдові – 71,93.

Прожитковий мінімум: прожитковий мінімум у Молдові у 2019 – 2 031 молдовська лея на одну людину в місяць. Про це повідомляє Національне бюро статистики. Це понад 3 400 гривень або 122 долари. Прожитковий мінімум в Україні у 2020 – 2 118 гривень. Хоча фактичним прожитковим мінімумом в Україні є інша сума – 4 557 гривень з урахуванням обов'язкових платежів у червні. Такі дані надає Міністерство соціальної політики, але, на

жаль, пенсії, зарплати, тощо відштовхуються не від фактичного прожиткового мінімуму, а від офіційного, який є заниженим.

В Україні є структурні обмеження. Тому українські еліти керувалися неформальними практиками, які завадили виробити правила демократичної політичної гри. Угоди мали неформальний характер, використовували короткострокові мотиви, політичну доцільність, клієнтелізм, непотизм. Проблеми верховенства права призвели до неефективної інституційної системи, до гібридного режиму, до інституційних деформацій,

В Україні змінилося декілька режимів. Гібридний режим розуміють як такий, в якому формальні інститути є лише фасадом для практик, конкурентні вибори, домінування неформальних інститутів є ознаками гібридності.

Дослідники визначили форми демократичного політичного транзиту, виникли нові концепти, а саме, транзит, трансформація, інституціоналізація, лібералізація, консолідація. Процеси демократичного переходу в розглянутих регіонах після краху Радянського Союзу, незважаючи на одночасність політичних подій, протікали не рівномірно. Наприклад, для країн Центральної Європи перспективи демократизації відкрилися набагато раніше, ніж для пострадянських республік Естонії та Литви. Процеси політичного транзиту у Східній Європі відрізнялися від відповідних подій в інших країнах посткомуністичного світу, незважаючи на загальні перешкоди, що виникли на шляху до переходу від недемократичних режимів. На початку 1990-х рр. визначилися перспективи консолідації демократії для таких східноєвропейських держав, як Естонія, Латвія, Литва. Аналіз процесу демократизації в нашій роботі виявив ряд відмінностей і всередині колишніх радянських республік.

Результати дослідження трансформації України Фондом Бертельсмана засвідчили, що Україну характеризували як «дефектну демократією» з певними рисами: корупцією, конфлікти гілок влади, незбалансованість гілок влади, постійний конфлікт навколо конституційних повноважень, відсутність

консенсусу. Ларі Даймонд зауважив, що головною причиною для виникнення ознак авторитаризму може бути утвердження нинішньої практики, коли влада у країні здійснюється в обхід демократичних інституцій, а саме на підставі неформальних домовленостей владних еліт», - зауважив Мартін Брузіс. Німецький експерт наголосив, що подальший процес реформ в Україні неможливий без рішучих заходів у боротьбі із корупцією [7, с. 11].

Розглядаючи діяльність тих чи інших акторів у рамках функціонування політичних інститутів, неоінституціоналізм виходить із розуміння того, що стійкість демократичних правил, норм і процедур забезпечується необхідними якостями інституційної структури. При цьому демократичний транзит є процесом політичного розвитку під впливом сукупності формальних і неформальних чинників. Неоінституційний підхід сформував нове бачення дослідження інститутів, взаємовпливу держави та суспільства, специфіки політичної поведінки. В контексті аналізу трансформацій політичних режимів цей дослідницький напрям вплинув на приділення більшої уваги вивченню ролі політичних акторів, їх стратегій та контекстуальних обмежень їх дій, що дозволило, в підсумку, представити трансформацію систем як цілеспрямований процес інституційно-поведінкового конструювання, а не лише як наслідок структурних еволюцій, на чому наполягали теоретики пануючого тоді в політології модернізаційного підходу. Засновник транзитології Данкварт Растоу наполягав: «Перехід до демократії – складний і заплутаний процес, що тягнеться багато десятиліть. Все це, однак, не виключає свідомого висунення у процесі підготовчої фази таких цілей, як виборче право або свобода опозиції. Не означає це і те, що країна може стати демократією лише через непорозуміння. Навпаки, підготовча фаза завершується лише тоді, коли частина політичних лідерів країни приймає свідоме рішення визнати наявність різноманіття в єдності й інституціоналізувати з цією метою деякі основоположні механізми демократії» [74].

Для класифікації режимів за параметрами – «конкурентоспроможність» як умова та «конкуренція» як структура в системі поділу політичних режимів. Демократії є конкурентними режимами з чесною конкуренцією, тоді як авторитарні режими є неконкурентними режимами з недобросовісною конкуренцією. Гібридні режими займають концептуальний вакуум конкурентних режимів із недобросовісною конкуренцією. Отже, з перевизначенням виборчого критерію, підкреслюючи межі між конкурентним та неконкурентним режимами, важливо розмежовувати демократичні режими та гібридні режими, з одного боку, від авторитарних – з іншого. На відміну від цього, якість конкуренції є важливим елементом для диференціації демократій від недемократичних (гібридних і авторитарних) режимів.

Аналіз трансформаційного політичного процесу, який здійснюється в рамках транзитології, спирається на взаємодоповнюючі і взаємокорегуючі підходи. Завдяки структурному підходу в кожному конкретному випадку визначається комплекс екзогенних/ендогенних факторів (соціально-економічних, соціально-культурних, геополітичних тощо), які жорстко не детермінують розвиток перехідної політичної системи, але створюють певні умови, інтенсифікують або сповільнюють демократичний транзит.

Важливістю даного підходу є положення про диверсифікацію набору структурних факторів, що роблять вплив на політичний процес в ході етапів встановлення та затвердження демократії. Демократичний транзит при цьому слід розуміти як наслідок взаємодії і взаємовпливу сукупності факторів політичного розвитку.

При цьому важливо підкреслити, що подальший розвиток і вкорінення демократії передбачає все більшу трансформаційну активність акторів особистісного та інфраструктурного рівнів. У рамках даного підходу демократична трансформація є послідовністю етапів, в ході яких реалізуються політичні практики і активність суб'єктів політики з метою побудови демократичного суспільства.

Розглядаючи діяльність тих чи інших суб'єктів у рамках функціонування політичних інститутів, неоінституціоналізм виходить з розуміння того, що стійкість демократичних правил, норм і процедур забезпечується необхідними якостями інституційної структури. Демократична трансформація є процесом політичного розвитку **за** впливу сукупності формальних і неформальних факторів.

Деякі закономірності демократичних переходів, виявлення на матеріалі країн, проявили себе в різних моделях посткомуністичних транзитів, для яких разом з тим характерні такі специфічні ознаки, як інша стадійність; нерозвиненість ціннісних та поведінкових параметрів інституціоналізації нових режимів; суміщення кількох цілей і траєкторій змін у суспільстві і політичній системі; наростання дезінтегративних процесів [7, с. 11].

Моделі демократичної трансформації є виразом соціокультурної та політичної орієнтації суспільства і влади. Це певна динамічна форма, в рамках якої держава або група держав здійснюють перехід від недемократичних форм державного устрою та правління до форм демократичних і яка встановлює параметри подальшого розвитку перехідних суспільств. Як і будь-яка складна сукупність явищ, ці моделі групуються в кілька характерних типів. На думку С. Хантінгтона, демократична трансформація – це процес поетапної зміни конфігурації і характеру взаємодії провідних політичних суб'єктів у політичному полі держави. На основі проведених досліджень їм були виділені три моделі демократичного переходу: «трансформація», «заміна» і «перестановка», за якими слідує консолідація нового політичного режиму [41, с. 87].

Альтернативну періодизацію процесу демократичного переходу на посткомуністичному просторі запропонував К. Менгес. У ході аналізу демократичних трансформацій на пострадянському просторі були виділені десять стадій. К. Менгес розглянув їх розвиток на прикладі шести основних держав. У кожній країні дані стадії здійснювалися в різний час, займаючи по

тривалості від декількох місяців до року і розвиваючись в послідовності: поява і зростання продемократичних груп; зменшення ступеня репресивності політичного режиму; зростання впливу реформістських груп всередині правлячої комуністичної партії; визнання політичним режимом продемократичних груп за допомогою їх легалізації або проведення переговорів; обіцянка політичним режимом провести вільні вибори; здійснення перших національних вільних виборів; початковий етап виконання новообраними демократичними органами влади своїх обов'язків; продовження напруженості у відносинах антидемократичних, що включають в себе ультранаціоналістів і комуністів, і продемократичних груп; здійснення другого циклу національних виборів; консолідація демократичних інститутів, у разі вільних і справедливих виборів.

Гальмування демократичних перетворень, виникнення етнічних конфліктів, прихід до влади в деяких країнах лідерів з диктаторськими ознаками зумовило появу так званої концепції стадіалізму, яку Т. Карозерс назвав «демократичним песимізмом» [19, с. 87].

Представники цієї парадигми (Ф. Закарія, Р. Каплан, Д. Снайдер, Е. Менсфілд, Е. Чуа) дійшли до висновку, що необхідно дотримуватися чіткої послідовності переходу до демократії. Оскільки, деякі країни не готові до встановлення демократичних інституцій, необхідно відкласти процес демократизації на невизначений час. Стимуляція демократизації може призвести до небажаних наслідків.

Таким чином, «стадіалісти» поставили під сумнів цінності демократичних перетворень, і, взагалі релевантність транзитологічної парадигми навколишній дійсності.

Дослідники також запропонували відмовитися від ліберально-демократичних ціннісних орієнтацій транзитології та переорієнтуватися на позитивістський підхід [22, с. 163].

У контексті скепсису до транзитологічної парадигми Т. Карозерс відзначив, що не є дійсним те, буцімто більшість «перехідних держав», насправді знаходяться у процесі переходу до демократії. Також він підкреслює, що зазначені три фази переходу не є обов'язковими для посттоталітарних країн.

Складність переходу посттоталітарних держав підкреслює К. Оффе. Вона полягає у труднощах реформування економіки та розбудові національної держави. Його модель транзиту розшифровується наступним чином: встановлення політичної демократії, ринкової економіки та створення національної державності [24, с. 9].

Схему К. Оффе доповнює модель Т. Кузьо, який на ґрунті аналізу демократичних перетворень у пострадянських країнах, дійшов до висновку, «що швидкий розрив з минулим став можливим тільки в регіонах з міцною національною ідентичністю. До трифазової моделі К. Оффе, Т. Кузьо додає четверту фазу – формування політичної нації. Таким чином, модель демократичних перетворень К. Оффе – Т. Кузьо припускає: на першому етапі – встановлення політичної демократії; на другому етапі – затвердження принципів і механізмів функціонування ринкової економіки; на третьому етапі – розбудову національної державності; на четвертому етапі – формування політичної нації.

При аналізі західних варіантів моделей демократичних перетворень із метою визначення найбільш адекватного з них для інтерпретацій змін, що відбуваються в українському суспільстві, як було сказано вище, слід також орієнтуватися на вже виявлені особливості переходу останнього від тоталітарного режим до демократичного.

Серед дослідників вважається, що у цей період розвитку українського суспільства були притаманні такі процеси: розрив зв'язків між громадськістю та політичною елітою. Правляча верхівка сконцентрувалася на перерозподілі владних повноважень та стратегічних ресурсів, повністю ігноруючи соціальне

життя своїх громадян; олігархізація політичної еліти, що складалася із представників партійної номенклатури та систематично поповнювалася агентами олігархічних угруповань; ідеологічна криза, що характеризувалася прямою відмовою від комуністичної доктрини та висуненням ідей демократичних цінностей, прав людини, які не отримали своєї концептуальної оформленості; формальне проголошення доктрини вільного ринку та ринкової економіки; реорганізація існуючих інститутів розподілення влади. Така трансформація ще більш послабила зв'язок між населенням та елітою; відсутність функціонування каналів циркуляції правлячого класу.

Перебудова механізмів політичної системи призвела до знищення структур та ланок, які забезпечували партійну номенклатуру новими кадрами; формування багатопартійної системи та нівелювання значущості КПРС, як політичної сили державного значення, вивело з-під тотального контролю та відповідальності діяльність чиновників різного рівня. Це викликало підвищення рівня корумпованості у масштабах країни. Така ситуація поглибила недовіру суспільства до представників політичної влади; відсутність конкретної політичної концепції подальшого розвитку української держави. Ідеологічну платформу складали низки загальних ідей про лібералізацію усіх сфер життя, орієнтування на демократичні цінності та вільний ринок; трансформація змісту політичної боротьби. Політична боротьба перетворювалася у боротьбу інтересів специфічних утворень крупного капіталу торгівельно-фінансових груп. Таке становище позбавляло представників влади авторитету серед пересічного населення. Неспроможність держави подолати економічну кризу ще більш погіршувало відносини еліта-суспільство; відсутність бекграунду демократичної (партісипаторної) політичної культури у населення, що поглиблювали його відчуження від політичних процесів у країні, посилювали політичну апатію, розширювали обсяги політико-ціннісного вакууму; формування певної «лінії розколу» між східною та західною частинами держави; формування маргінального

положення України у геополітичному аспекті – невизначеність з векторами подальшого розвитку: прозахідним (де- факто – проамериканським) та проросійським. Від цього залежало визнання України, як геополітичного самостійного суб'єкту, або ж як об'єкту впливу з боку держав-лідерів світового простору. Крім того, значною проблемою була інтеграція держави в систему зовнішніх ринкових економічних взаємовідносин.

Виходячи з існування вищевикладених особливостей «пострадянського» періоду розвитку українського суспільства, можна дійти висновку, що із усіх західних варіантів теоретичних конструкцій демократичних перетворень, модель К. Оффе – Т. Кузьо найбільш адекватно описує сучасну ситуацію з демократичним транзитом в Україні.

Однак, виникає питання щодо визначення етапу, на якому сьогодні перебуває українське суспільство в контексті здійснення демократичного транзиту.

Так, українське суспільство перебуває лише на початковому етапі другої фази системної трансформації, яка характеризується переходом від реалізації завдань лібералізації (що в основному було зроблено на попередньому етапі) до власне демократичних перетворень. Терміни ж закінчення теперішньої фази («демократизація»), залишається відкритим питанням, оскільки процеси демократизації не впорядковані, не спираються на цілеспрямовану державну стратегію політичної кон'юнктури, поступками влади через власне тиск української громади «знизу» [5, с. 82].

На сьогодні ця матриця завдань, адаптованих для України, складається із 7 цілей, 15 завдань та 33-ох індикаторів для моніторингу прогресу їхнього досягнення. Рейтинг скоректованих та уточнених цілей, які повинне на практиці досягти українське суспільство. Мета 1. Подолання бідності. Ціль 2. Забезпечення якісної освіти впродовж життя. Мета 3. Забезпечення гендерної рівності. Ціль 4. Зменшення дитячої смертності. Мета 5. Поліпшення здоров'я матерів. Ціль 6. Обмеження поширення ВІЛ-інфекції / СНІДу та туберкульозу і

започаткування тенденції до скорочення їхніх масштабів. Мета 7. Сталий розвиток довкілля.

При цьому, зміни у рівні ефективності здійснення процесу демократизації та досягнення вищезазначених програмних цілей пов'язують, насамперед, з: формуванням сукупних індивідуальних зусиль громадян країни (їхньою самоорганізацією); зростанням цінностей індивідуального життя; підвищенням підприємницької ініціативи; зростанням рівня прагматизму; розповсюдженням соціал-демократичних ідей соціальної держави (ідей народного капіталізму); затвердженням засад і підвалин цивілізаційного буття; впровадження на практиці політики толерантності як засобу консолідації країни.

Напрямки соціальних трансформацій представлені в політиці та соціально-політичних практиках українського суспільства реформуванням: інституціональній організації держави, а саме, в політичній системі, місцевому самоврядуванні, судовій системі, соціально-економічній системі (фіскальна політика, монетарна політика, освіта, охорона здоров'я, в сфері зовнішньоекономічної політики, а саме дипломатична служба, європейська інтеграція. Практика демократичних транзитів третьої хвилі показує, що формальна інавгурація демократії, тобто проголошення демократичних інститутів і процедур електоральної демократії, аж ніяк не зумовлює загальний результат трансформаційних процесів .

Формальні електоральні процедури часто являють собою не ключовий компонент електоральної демократії як проміжної фази на шляху до демократичної консолідації, про що так люблять говорити оптимісти глобальної демократизації, але зовсім іншим політичним феноменом – а саме трансформацією одного різновиду недемократичного режиму в інший, нерідко завершується консолідація нової автократії.

Український дослідник В.Кисленко виокремив теоретичні напрями осмислення сутності феномену гібридного політичного режиму. Історично перший підхід дослідження гібридного режиму був пов'язаний з його

інтерпретацією як перехідного режиму чи, точніше, – режимного стану розвитку політичної системи, що перебувала в процесі трансформації. В ньому політичні інститути попереднього недемократичного режиму змішувалися з демократичними інститутами, які починали запроваджуватися [7, с. 11].

Особливості майбутнього розвитку глобальних енергетичних ринків зв'язані з процесами реструктуризації, розширенням участі країн, що розвиваються, і посиленням конкуренції. В останні роки значно зріс ступінь невизначеності і ризику в розвитку світових ринків, що було викликано негативними наслідками світової фінансової кризи, погрозами зривів постачань енергії в посткризовий період, відсутністю ясності при висновку міжнародних угод з питань екологічної політики і зміни клімату, а також важко передбачуваними коливаннями цін на нафту [14].

Більш того, починаються спільні зусилля країн по підвищенню довгострокової стійкості енергетичних ринків, глобальної енергетичної безпеки, забезпечення якої повинно здійснюватися без збитку чиїм би те ні було національним інтересам. Унаслідок цього, кожна країна, навіть в умовах невизначеності на світовому ринку енергоносіїв, прагне збільшити свою частку і вплив, а також диверсифікувати контакти на міжнародному рівні [98, с. 11].

Увага зарубіжних країн до Азербайджанської Республіки обумовлено наступними причинами: - в Азербайджані мається високоякісна нафта, наприклад, ресурсні багатства Азербайджану визначили виняткову зацікавленість багатьох країн світу в активізації співробітництва з Азербайджаном у нафтовій і газовій галузях; Азербайджан має важливе стратегічне положення як сполучна ланка між Великим Кавказом і Центральною Азією (через Каспійське море) і Близьку Схід (через загальну границю з Іраном); прикаспійська республіка є самою швидко розвивається економікою на Південному Кавказу, за підсумками 2015 р., відповідно до звіту Всесвітнього економічного форуму, Азербайджан включений у групу з 50

країн за рівнем економічної конкурентноздатності, а також зберіг лидерство по темпам роста ВВП серед країн СНД; Проаналізувавши основні тренди, ми можемо виділити кілька векторів розвитку енергетичного співробітництва Азербайджанської Республіки з закордонними країнами: нарощування постачань енергоресурсів; забезпечення безперебійної роботи нафтогазових об'єктів і безперебійних постачань енергоресурсів; увага при цьому повинно приділятися не тільки процесові видобутку нафти, але також переробці нафти, транспортів і маркетинговій діяльності, а також при наданні допомоги споживачам для збереження й ефективного використання нафтопродуктів; основним вектором розвитку співробітництва повинна стати диверсифікованість товарної структури експорту енергоносіїв за рахунок збільшення в експорті частки енергетичних продуктів з високою доданою вартістю (нафтопродуктів, зрідженого природного газу, газомоторного палива, продукції газохимії і нафтохімії, електроенергії).

Це дозволить знизити ризик монозависимости азербайджанського енергетичного сектора від експорту енергоносіїв у Європу, а також збільшити прибутковість і ефективність міжнародної діяльності азербайджанських паливно-енергетичних компаній без істотного збільшення обсягів експорту первинних енергоносіїв; спільні розробки нових родовищ; структура запасів як газу, так і нафти в Азербайджану сприятлива, однак також має тенденція до збільшення частки складних і трудноизвлекаемых запасів; проблеми їхнього освоєння зв'язані зі скороченням знаходяться в промисловій розробці високопродуктивних, що залягають на невеликих глибинах запасів, складними природно-кліматичними умовами і далекістю майбутніх великих центрів видобутку газу від сформованих центрів розвитку газової і нафтової промисловості, необхідністю розробки створення відповідної газопереробної інфраструктури; упровадження високотехнологічного устаткування; проведення наукових досліджень і розробки бази в процесах нафтопереробки, трубопровідного транспорту й альтернативних видів

палива з метою зведення до мінімуму або усунення імпорту. максимізація ефективності і виробництва існуючих об'єктів, і мінімізація витрати палива і втрат углеводородного сировини на нафтопереробних заводах; співробітництво з нафтовими країнами, досягнення більш високих темпів росту за рахунок злиттів, поглинань, інтеграції і диверсифікованості шляхом використання нових можливостей для бізнесу в області розвідки нафти і видобутки, нафтохімії, природного газу [87, с. 11].

Таким чином, Азербайджан не тільки збереже свої позиції на світовому енергетичному ринку, як один з найбільших постачальників енергоносіїв у регіоні, але і якісно змінить характер своєї присутності на ньому за рахунок диверсифікованості товарної структури і напрямків азербайджанського енергетичного експорту, активного розвитку нових форм міжнародного енергетичного бізнесу і розширення присутності азербайджанських компаній за рубежем; нарощування інвестицій у технології використання поновлюваних джерел енергії і встановлення обов'язкового обсягу видобутку, наприклад, робити не менш 7% від загального обсягу виробництва електроенергії з поновлюваних джерел 2025; розвиток непаливної енергетики обумовлено необхідністю обмеження екологічного навантаження на навколишнє середовище з боку підприємств топливно-енергетичного комплексу, а також перспективною стабілізацією рівнів видобутку вуглеводнів в умовах триваючого росту попиту на паливно-енергетичні ресурси.

Проаналізувавши основні вектори розвитку енергетичного сектора Азербайджану, можна виділити наступні актуальні напрямки. Одним з головних принципів при цьому буде збереження стабільних відносин із традиційними споживачами азербайджанських енергоресурсів і формування настільки ж стійких відносин на нових енергетичних ринках.

Співробітництво АР з Європейським союзом.

Азербайджан - активний учасник регіональних енергетичних ініціатив Європейського союзу. Починаючи з 2004 р. Азербайджан є активним

учасником ряду регіональних енергетичних ініціатив Європейського союзу: 2004 р. – підписання «Бакинської ініціативи» за результатами проведення міжнародної конференції по енергетичному співробітництву між Європейським союзом, прикаспійськими країнами і сусідніми з ними державами.

2007 р. - «Синергія Чорного моря» (Black Sea Synergy). Для Європейського союзу Чорноморський регіон — важлива транзитна зона для постачань енергоресурсів з азербайджанського сектора Каспійськ моря в Європу.

2011 р. Спільна декларація про постачання азербайджанського газу з родовища «Шах-Дениз 2» у Європу через Південний газовий коридор

2012 р. Європейський Союз виступив з ініціативою впровадження нового варіанта газопроводу — «Набукко Вест» (Nabucco West), що являє собою укорочену версію «класичного «Набукко»».

2013 р. прийнятий проект будівництва Трансадриатического трубопроводу (TAP), у результаті чого вже починаючи з 2019 р. азербайджанський газ з родовища «Шах-Дениз 2» почне надходити на європейські ринки.

Співробітництво з Туреччиною.

«Одна нація - дві країни» - це стало модним девізом для азербайджанських і турецьких лідерів, протягом 1990-х років. Після розпаду Радянського Союзу і відновлення незалежності Азербайджану, Туреччина стала першою країною, що визнала суверенітет свого «родинного брата». Після цього, Туреччина продовжувала робити значну економічну, військову, політичну і гуманітарну допомогу Азербайджану. А встановлені регіональні економічні й енергетичні проекти з'єднали ці дві нації. Моделі двосторонньої торгівлі й інвестицій розвивалися паралельно з двома взаємодоповнюючими процесами змін в а) економічних умовах у цих двох країнах і б) більш широкого стратегічного контексту, у якому вони працюють. Turkey-Azerbaijan: the honeymoon is over- [електронний ресурс]:-URL: - <http://turkishpolicy.com/images/stories/2005-04-neighbors/TPQ2005-4-ismailzade.pdf>

Туреччина є одним з великих покупців азербайджанського газу, а через турецький порт Джейхан азербайджанська нафта попадає на світові ринки. Держнафтокомпанія Азербайджану (SOCAR) на сьогоднішній день є самим великим закордонним інвестором у Туреччині, і незабаром її інвестиції в цю країну досягнуть 20 мільярдів доларів США. Shaban, K.,

Fatih, M. "Turkey-Azerbaijan Relations: The Economic Dimension" <http://hazariletisim.dergipark.gov.tr/download/article-file/105434>; Journal of Caspian Affairs Vol. I, No. 1,

Особливості майбутнього розвитку глобальних енергетичних ринків зв'язані з процесами реструктуризації, розширенням участі країн, що розвиваються, і посиленням конкуренції. В останні роки значно зріс ступінь невизначеності і ризику в розвитку світових ринків, що було викликано негативними наслідками світової фінансової кризи, погрозами зривів постачань енергії в посткризовий період, відсутністю ясності при висновку міжнародних угод з питань екологічної політики і зміни клімату, а також важко передбачуваними коливаннями цін на нафту.

Більш того, починаються спільні зусилля країн по підвищенню довгострокової стійкості енергетичних ринків, глобальної енергетичної безпеки, забезпечення якої повинно здійснюватися без збитку чиїм би те ні було національним інтересам. Унаслідок цього, кожна країна, навіть в умовах невизначеності на світовому ринку енергоносіїв, прагне збільшити свою частку і вплив, а також диверсифікувати контакти на міжнародному рівні.

Увага закордонних країн до Азербайджанської Республіки обумовлено наступними причинами: - в Азербайджані є високоякісна нафта, наприклад, ресурсні багатства Азербайджану визначили виняткову зацікавленість багатьох країн світу в активізації співробітництва з Азербайджаном у нафтовій і газовій галузях; Азербайджан має важливе стратегічне положення як сполучна ланка між Великим Кавказом і Центральною Азією (через Каспійське море) і Близьку Схід (через загальну границю з Іраном); прикаспійська

республіка є самою швидко розвивається економікою на Південному Кавказі, за підсумками 2015 р., відповідно до звіту Всесвітнього економічного форуму, Азербайджан включений у групу з 50 країн за рівнем економічної конкурентноздатності, а також зберіг лидерство по темпам роста ВВП серед країн СНД; Проаналізувавши основні тренди, ми можемо виділити кілька векторів розвитку енергетичного співробітництва Азербайджанської Республіки з зарубіжними країнами: нарощування постачань енергоресурсів; забезпечення безперебійної роботи нафтогазових об'єктів і безперебійних постачань енергоресурсів; увага при цьому повинно приділятися не тільки процесові видобутку нафти, але також переробці нафти, транспортів і маркетинговій діяльності, а також при наданні допомоги споживачам для збереження й ефективного використання нафтопродуктів; основним вектором розвитку співробітництва повинна стати диверсифікованість товарної структури експорту енергоносіїв за рахунок збільшення в експорті частки енергетичних продуктів з високою доданою вартістю (нафтопродуктів, зрідженого природного газу, газомоторного палива, продукції газохімії і нафтохімії, електроенергії).

Це дозволить знизити ризик багатозалежності азербайджанського енергетичного сектора від експорту енергоносіїв у Європу, а також збільшити прибутковість і ефективність міжнародної діяльності азербайджанських паливно-енергетичних компаній без істотного збільшення обсягів експорту первинних енергоносіїв; спільні розробки нових родовищ; структура запасів як газу, так і нафти в Азербайджану сприятлива, однак також має тенденція до збільшення частки складних і запасів; проблеми їхнього освоєння зв'язані зі скороченням в промисловій розробці високопродуктивних, що залягають на невеликих глибинах запасів, складними природно-кліматичними умовами і далекістю майбутніх великих центрів видобутку газу від сформованих центрів розвитку газової і нафтової промисловості, необхідністю розробки створення відповідної газопереробної інфраструктури; упровадження

високотехнологічного устаткування; проведення наукових досліджень і розробки бази в процесах нафтопереробки, трубопровідного транспорту й альтернативних видів палива з метою зведення до мінімуму або усунення імпорту. максимізація ефективності і виробництва існуючих об'єктів, і мінімізація витрати палива і втрат сировини на нафтопереробних заводах; співробітництво з нафтовими країнами, досягнення більш високих темпів росту за рахунок злиттів, поглинань, інтеграції і диверсифікованості шляхом використання нових можливостей для бізнесу в області розвідки нафти і видобутки, нафтохімії, природного газу.

Таким чином, Азербайджан не тільки збереже свої позиції на світовому енергетичному ринку, як один з найбільших постачальників енергоносіїв у регіоні, але і якісно змінить характер своєї присутності на ньому за рахунок диверсифікованості товарної структури і напрямків азербайджанського енергетичного експорту, активного розвитку нових форм міжнародного енергетичного бізнесу і розширення присутності азербайджанських компаній за рубежем; нарощування інвестицій у технології використання поновлюваних джерел енергії і встановлення обов'язкового обсягу видобутку, наприклад, робити не менш 7% від загального обсягу виробництва електроенергії з поновлюваних джерел 2025; розвиток непаливної енергетики обумовлено необхідністю обмеження екологічного навантаження на навколишнє середовище з боку підприємств паливно-енергетичного комплексу, а також перспективною стабілізацією рівнів видобутку вуглеводнів в умовах триваючого зростання попиту на паливно-енергетичні ресурси.

Проаналізувавши основні вектори розвитку енергетичного сектора Азербайджану, можна виділити наступні актуальні напрямки. Одним з головних принципів при цьому буде збереження стабільних відносин із традиційними споживачами азербайджанських енергоресурсів і формування настільки ж стійких відносин на нових енергетичних ринках.

Envoy:FormationofTurkey-Azerbaijan-

Russiatriilateralformatunderway27October2016URL:

<http://www.azernews.az/nation/104311.html>

Туреччина й Азербайджан спільно здійснили такі великомасштабні проекти, як газопровід Баку-Тбилиси-Ерзурум і нафтопроводу Баку-Тбилиси-Джейхан.

"Південний газовий коридор". Основною задачею для двох країн - запуск Транс-Анатолийский газопровід (TANAP). Проект TANAP передбачає транспортування газу з родовища Шах-Дениз до західних границь Туреччини. Довжина TANAP складає 1800 кілометрів з початковою потужністю 16 млрд куб. Біля шести мільярдів кубометрів цього газу буде поставлятися в Туреччину, а інший обсяг буде поставлятися в Європу. введення в експлуатацію Нефтеприемного термінала НПЗ STAR (2018 рік); На НПЗ Star планується здійснювати переробку таких сортів нафти, як Azeri Light, Kerkuk і Urals. Виробнича потужність заводу складе більш 10 мільйонів тонн у рік. спільна розвідка запасів нафти в Газиантепе, Кахраманмараше, Диярбекире, Адыямане, Батмані і Муше [83 с. 11].

Економічні зв'язки між Азербайджаном і Туреччиною відносини будуються не тільки в транспортних і енергетичних проектів, але в той же час, у взаємних інвестицій. Очікується, що інвестиції в державній нафтовій компанії Азербайджану SOCAR в енергетичній і інфраструктурній сфері Туреччини досягнуть 17-20 млрд дол. США в короткостроковому періоді, при цьому 5,5 млрд дол. США буде інвестовано в нафтопереробний завод Star, що будується вИзмире.

Тепер Туреччина має намір збільшити обсяг товарообігу з Азербайджаном до 15 млрд дол. США до 2023 року, за рахунок збільшення

Нафто термінал НПЗ Star буде готів до кінця року. // Національний галузевий журнал «Нафтогазовавертикаль» [електроннийресурс]: URL: http://www.ngv.ru/news/neftepriemnyu_terminal_npz_star_budet_gotov_do_kontsa_goda/.

Таким чином, співробітництво між двома країнами в області енергетики буде зав'язано не тільки на виробництві нафтопродуктів і нафтохімічної продукції, але й у сфері видобутку і транспортування енергоресурсів.

Однак, як відзначають багато експертів, за допомогою трубопроводу Туреччина фактично монополізувала транзит азербайджанської нафти на світові ринки. Незважаючи на дружні відносини між двома країнами, існують і деякі причини для занепокоєння, зв'язані з рішенням Туреччини про реекспорт азербайджанського газу на європейський і китайський ринки, а також з розбіжностями з приводу цін і тарифів на транспорт природного газу. Проте мало ймовірно, що Туреччина стане використовувати свою виняткову «транзитну позицію» як важіль тиску на Азербайджан.

Співробітництво АР з КНР.

Одним з напрямків диверсифікованості економіки Азербайджану може стати співробітництво з азіатськими країнами, а зокрема, із КНР.

Економічні зв'язки між Азербайджаном і КНР відіграють велику роль у двосторонніх політичних відносинах. Обидві країни розділяють загальний інтерес в активізації співробітництва і партнерства, що виявляється в численних регіональних проектах у різних секторах економіки.

Інтереси КНР в Азербайджану продиктовані наступними факторами: відтворення «Великого шовкового шляху». Великий шовковий шлях - загальна назва караванної дороги, що була основним двостороннім торговельним мостом Сходу і Заходу, починаючи з III століття до н.е. Великий Шовковий шлях починається в Японії і Китаєві і простирається до Європи, проходить через Індію, Афганістан, Іран, Центральну Азію, Кавказ, Малу Азію, Північну Африку, включає Індійський океан, Китайське море, Японське море, Червоне море, Каспійське море, Чорне море, Азовське море і Середземне море.

Великий шовковий шлях був не тільки засобом торгівлі між Сходом і Заходом, але також важливим засобом для обміну культурними цінностями. Активне співробітництво між КНР і Азербайджаном значною мірою сприяє

реалізації дорожньої програми Великого Шовкового шляху.

Азербайджан надає серйозного значення всебічному співробітництву з азіатськими країнами. У зв'язку з цим, Азербайджан, що здатний відігравати роль моста між Сходом і Заходом, зацікавлений у співробітництві з КНР.

З огляду на цей фактор, Азербайджан прагне стати транзитним центром у регіоні, що дозволить країні створити інфраструктуру, а також поліпшити транспортну систему, і надалі забезпечить постачання ПЕК не тільки в Європу, але в КНР.

Особлива увага приділяється співробітництву в галузі транспорту і логістики, зокрема, проект будівництва залізниці Баку- Тбіліси-Карс, що з'єднують Азію і Європу поблизу завершення.

Другий фактор, що обумовлює ріст двосторонньої торгівлі між країнами – це наявність попиту на ПЕК з боку КНР і можливість забезпечення безперебійних поставок якісної нафти з боку Азербайджану. Саме цей напрямок може стати украй вигідним для двох сторін у середньостроковому і довгостроковому періодах.

Двостороннє співробітництво країн у ПЕК може розвиватися в 3 напрямках: Закупівлі в КНР устаткування для нафтохімічної галузі. Проаналізуємо динамікові імпорту Азербайджану з КНР [91, с. 11].

За підрахунками автора, серед тих країн, які по завершенню «холодної війни» різними авторами вважалися перехідними режимами (з авторитарним минулим), тільки 26% успішно трансформувалися в демократичні режими; чверть із «перехідних» з часом повернулися до авторитарного режиму різної форми; решта – 49% країн – так і не демократизувалися та водночас не зазнали авторитарного відкату, тобто стали гібридними режимами. Натомість, майже половина транзитивних режимів виявилася з самого початку гібридними режимами. Думка стосовно 25% від загальної кількості «перехідних» країн виявилася абсолютно помилковою у вихідній ідентифікації, що ці режими взагалі почали транзит.

Р.Кисленко вважає, що інтерпретувати гібридний режим як перехідний тип політичного режиму є недоцільним, оскільки розпад авторитарного режиму не передбачає гарантованої демократизації новоствореного політичного режиму. Показано, що криза авторитарного режиму може призвести до різних результатів трансформації: по-перше, до становлення демократії; по-друге, до повернення до авторитарного правління; по-третє, до руйнації держави та виникненню анархії; нарешті, усунення автократів від влади сприяє становленню та стабілізації гібридного режиму. Втім у 1990-х роках «демократичний оптимізм» відбився на підході до розуміння гібридного режиму, що має назву «демократія з прикметниками». Найвідомішими прикладами цього теоретичного напрямку є наступні концепти: «напівдемократія» (Л. Даймонд, Х. Лінц і С. Ліпстет), «делегативна демократія» Г. О'Доннела, «неліберальна демократія» Ф. Закарії та ін. Сутність цього підходу полягає в тому, що – на думку його прихильників – в процесі демократизації, перехідні режими, які не консолідували в себе демократичний порядок, але прямують до цього, можуть вважатися «зменшеними підтипами» демократії [87, с. 11].

Протилежна перспектива передбачала приєднання модифікаторів до поняття авторитаризму в якості кореневого концепту, щодо якого конструюється «зменшений підтип». Головним недоліком обох підходів була інтерпретація гібридного режиму як «зменшеного підтипу» основних політичних режимів – демократії та авторитаризму. Прив'язка до основних «кореневих концептів» відводила увагу вчених від аналізу гібридних режимів в якості самостійного типу політичного режиму, якому притаманні своєрідні причини виникнення, характерні особливості, специфічна логіка функціонування та умови стабілізації.

Р. Кисленко вважає, що найбільш прогресивним на сьогодні підходом до пояснення сутності гібридного політичного режиму автор вважає конфігураційний підхід, запропонований американськими вченими Л. Гілберт і

П. Мохсені. Продовжуючи традицію полівимірного конструювання типів політичного режиму Х. Лінца, вчені намагаються обґрунтувати доцільність інтерпретації гібридних режимів як типу неавторитарного недемократичного режиму, що проводить багатопартійні конкурентні вибори при нерівномірності політичного ігрового поля. Трьома вимірами гібридних політичних режимів, на думку Л. Гілберт і П. Мохсені, є дієвість конкурентності виборів при численних порушеннях справедливості умов конкуренції, що проявляється у відсутності гарантій для громадянських свобод, або в опікунському втручанні у процес прийняття політичних рішень виборними особами з боку невиборних.

Кисленко вважає, що гібридний режим доцільно розглядати як один із трьох основних типів політичного режиму – на рівні з демократією та авторитаризмом. Зважаючи на змістовне наповнення дефініції політичного режиму, запропонованої автором, гібридний політичний режим визначено як тип політичного режиму, який характеризується в цілому демократичним способом набуття/зміни акторами влади, проте процес її здійснення зазнає деформації через використання інкумбентами авторитарних практик, хоч і не настільки, щоб публічна влада в державі була монополізована в одних руках.

Гібридизація політичних режимів є провідним двовекторним трендом посткомунізму. Трансформаційна динаміка політичного режиму в Україні у цьому контексті характеризувалася як демократизаційними, так і гібридизаційними ознаками. Дослідження трансформаційних процесів українського політичного режиму крізь призму концепції гібридних режимів, періодизація політичних і суспільних трансформацій набуває нового вигляду. Не претендуючи на істинність і завершеність моделі режимної трансформації України, Кисленко запропонував періодизацію українського політичного режиму в п'ять етапів, під час кожного з яких вітчизняний політичний режим характеризувався власними якісними ознаками: I – перехідний режим у часи президентства Л. Кравчука (1991-1994 рр.); II – «змагальний авторитаризм» Л. Кучми (1994-2004 рр.); III – «дефектна демократія» за президента В. Ющенка

(2005-2010 рр.); IV – «змагальний авторитаризм» В. Януковича (2010-2014 рр.); V – після кількох місяців «першого уряду» А. Яценюка та О. Турчинова як в.о. президента, главою держави став П. Порошенко (з 2014 року – до 2019 р.), внаслідок чого в країні почав функціонувати специфічний підтип гібридного режиму, який відрізняється як від демократично-орієнтованого, наприклад, того, що існував за В. Ющенка, так і від гібридного режиму авторитарної спрямованості в часи президентства В. Януковича. Оскільки дане питання на науковому рівні було порушено вперше, понять, які б аргументовано пояснювали природу та характер функціонування режиму, не існує. Тому, зважаючи на визначальні ознаки й особливості здійснення публічної влади, дослідниками запропоновано інтерпретувати чинний політичний режим як неефективну демократію.

Світова політична реальність демонструє широкий спектр поставторитарних траєкторій розвитку, включаючи переходи від одних типів недемократичних режимів до інших, а також виникнення «гібридів» і «мутантів», що ніяк не вписуються в поняття демократії в його звичному значенні. Саме тому в сучасному науковому і політичному дискурсі і з'являються в такій кількості так звані демократії з прикметниками – делегативна, авторитарна, імітаційна, електоральна, неліберальна [7, с. 11].

Вади в інституціональному дизайні та інституційному будівництві, слабкі і недобудовані політичні інститути притаманні не тільки посткомуністичним країнам, а й новим демократіям в цілому. Але проблема, на жаль, глибше і виходить далеко за рамки суто інституційної сфери. Самі по собі політичні інститути, навіть якщо вони сконструйовані за оптимальною демократичною схемою, зовсім не гарантують успіх демократизації.

Стабільна і консолідована демократія має не тільки інституційну базу; крім процедур, вона повинна спиратися на певний структурний фундамент, на підкріплювальну її соціально-економічну систему і укорінення в суспільстві норм і цінностей демократичної громадянськості, тобто особливого роду

соціального капіталу. Історичні форми демократії не склалися з окремих елементів, а органічно виростили у процесі багатовікового історичного розвитку.

За шкалою із 10 балів категорія «функціонування уряду» набрала лише 3.21 бала. «Гібридними режимами», тобто десь посередині між «проблемними демократіями» і «авторитарними режимами» дослідники вважають усі країни Східної Європи. Ситуація з демократією погіршилася за останній рік у Грузії. Деяке покращення відбулося у Вірменії та країнах Балтії. А на загал, ситуація в цій частині світу характеризується слабко політичною культурою, проблемами з верховенством права, усюдисущою корупцією та відмовою деяких країн від цінностей ліберальної демократії на користь «сильної руки», що підриває інститути демократії. За час бурхливого перехідного періоду 90-х років система політики в Україні набула гібридної форми легітимності: поєднуючи фасадність демократичних практик та систему «тіньових», неформальних інституцій. Спалахи конфліктності між цими двома рівнями задають гібридність політичної системи як таку і задали передумови декількох революційних циклів у 1992-2004 та 2005-2014 рр.

Демократичні інститути, які вибудовуються титанічними зусиллями демократизаторів на сирому соціально-економічному і культурно-ціннісному фундаменті.

Дослідники демократичної трансформації визначають, що згідно з дослідженням у 2019 р. британського дослідницького центру The Economist Intelligence Unit (EIU), що входить до групи впливового журналу «Економіст», вперше за три роки індекс демократії не зменшувався у 2018 р. Щоправда, у глобальних масштабах він і не виріс. Дослідники зауважують, що і надалі люди в різних куточках світу були незадоволені тим, як функціонують їхні уряди, зменшувалася довіра до політичних інституцій, і зрештою, до самої демократії. З іншого боку, люди не втратили надію щось змінити, вони і надалі

активно голосують і виходять на протести. Лідерами демократичного процесу в світі та в Європі залишаються північні країни.

Перші місця посідають Норвегія, Ісландія, Швеція. Втратили на «демократичній вазі» Італія, яка впала в рейтингу відразу на 12 місць, Туреччина – на 10, Білорусь закріпилася в категорії «авторитарних режимів». В Італії недовіра до панівних політичних партій призвела до «повстання виборців», які обрали політиків з-поза системи, а разом з ними крайньоправих і політиків, що різко виступали проти мігрантів та іноземців взагалі. Туреччина втратила бали через президентські вибори, що пройшли в умовах надзвичайного стану, і які виграв чинний президент Реджеп Тайїп Ер доган [49, с. 11].

Україна, яка за станом демократії опинилася на 84-му місці у світі та на 17-му в регіоні Східної Європи, належить, за визначенням дослідників центру EIU, до «гібридних режимів» разом із Грузією і Молдовою. В Україні серед чотирьох категорій, за якими оцінюється стан демократії, таких як участь у виборах, політичний процес і плюралізм, політична культура та функціонування уряду, найслабшою виявилася саме остання категорія. Оцінка України за станом на 2018 рік, за версією індексу демократії The Economist Intelligence Unit - 5,69. Таким чином, країна потрапила в категорію „гібридних”. Відповідно до індексу, Україна була в категорії „слабких демократій” у період з 2006 до 2010 рр. До нинішнього статусу вона опустилася в часи режиму В.Януковича. Гіршим був показник у 2014-м року. Тоді Україна одержала 5,42 бала. За останні роки демократичні успіхи країни трохи покращилися, але не настільки, щоб повернутися до статусу хоча б „слабкої демократії”.

Висновки до третього розділу. Парадигма демократичної трансформації пройшла у розвитку тривалий період методологічного становлення, визначено структурні елементи демократичної трансформації, початкова точка і мета транзиту, через три стадії: лібералізацію, демократизацію, консолідацію.

Кожна країна визначає власний підхід до успішного переходу через чинники: історичні традиції, політичну культуру, інститути, діями політичної еліти.

Перемога В. Зеленського на президентських виборах в Україні на пострадянському просторі приклад мирної зміни влади. Зарубіжні дослідники визнали, що в Україні за критерієм демократичних виборів президента є демократія, оскільки вибори були демократичними, що перемога нікому не відомої в політиці людини є проявом демократії.

В рамках дослідження були визначені наступні інституційні чинники демократичного транзиту: поступовий перехід від президенціалістського режиму з урядом партійної монобільшості до парламентарного державного режиму, що буде базуватися на нестійкій коаліційній більшості багатьох дрібних фракцій; відсутність необхідного ступеню децентралізації органів місцевого самоврядування через побоювання щодо дезінтеграції країни.

Що стосується неінституційних чинників демократичного транзиту, то до базових з них варто віднести наступні характеристики історико-політичного розвитку: довготривале існування особливостей минулого режиму, синхронність суспільно-політичних трансформацій посттоталітарного суспільства; здійснення первинного переходу від тоталітаризму в радянські часи відбувалося революційним шляхом, а не шляхом укладання пакту між елітою на контр-елітою; соціальна орієнтація на сильний інститут президента в умовах перманентного зубожіння населення, що поєднується з досвідом успішної протестної активності мас, оформлення неформальних центрів прийняття рішень в структурі державної влади, європейська зовнішньополітична орієнтація, що забезпечує значну підтримку консолідації демократії, особливо стосується Грузії.

Узагальнення виокремлених чинників дає можливість на момент закінчення дослідження віднести режими до категорії т.зв. гібридних режимів, дефективних демократій, демократій с викривленнями тощо. Гібридні

політичні режими можна характеризувати як олігархічні. За даних умов пріоритетними завданнями для інтенсифікації політичного процесу повинні бути наступні кроки: стабілізація партійної системи, що повинна стати полем політичної взаємодії, репрезентації інтересів народу, а також джерелом підготовки кадрів; покращення показників у сфері незаангажованості та професійності судочинства; підвищення транспарентності процесу прийняття політичних рішень в умовах наявного олігархічного впливу; розширення сфери повноважень органів місцевого самоврядування.

ВИСНОВКИ

Теоретико-методологічні засади дослідження, категоріальний апарат допомогли визначити зв'язок між історично обумовленими особливостями менталітету, нормами політичної поведінки, політичною культурою, характером інститутів, взаємодії із громадянським суспільством в Україні, Молдові та Білорусі, Трансформаційні процеси в Україні, Молдові, Білорусі на нормативному рівні в конституційних документах, ідеології) характер транзиту, проте внаслідок суперечливості не обов'язково наслідком є реальний перехід до демократії.

Виокремлення особливостей демократичного транзиту на пострадянському просторі відбулося на основі дослідження теоретико-методологічних засад демократичного транзиту. Демократичний транзит — процес поступового та поліморфного руху недемократичних країн до встановлення консолідованої демократії, що досліджується в рамках окремого політологічного напрямку — транзитології. Базовими підходами до дослідження демократичного транзиту є структурний та процедурний підходи. Перший з них акцентує увагу на соціо-економічних та соціо-психологічних передумовах встановлення консолідованої демократії, другий звертає більшу увагу на структуру та спосіб взаємодії владних еліт під час демократизації.

Демократичний транзит на пострадянському просторі відбувався в рамках т.зв «третьої хвилі демократизації» у другій половині ХХ ст. Специфічною рисою цієї хвилі була поява т.зв. гібридних режимів, поєднуючих в собі як елементи демократичного так і недемократичного правління. Процеси політичного транзиту в Білорусі, Молдові, Грузії відрізнялися від подій в інших країнах посткомуністичного світу, незважаючи на загальні перешкоди, що виникли на шляху до переходу від недемократичних режимів.

Спільною рисою системи поділу влади в Україні, Молдові, Білорусі, Грузії є її розбалансованість через гіпертрофований вплив президентських структур, адже повноваження виходять за межі нормативних. Використовуються засоби нелегітимного впливу президентських структур на парламент.

Формуються специфічні моделі політичного режиму: білоруська, українська, грузинська. Рисою системи розподілу владних повноважень у Білорусі є вплив інституту президентства, О. Лукашенка, через застосування засобів неполітичного впливу на гілки влади, через обмеженість декларованих прав і свобод, утиску опозиційних партій, неправовими методами; існування державної цензури та державної ідеології. Недостатньо розвинуті форми та методи взаємодії політичної влади з інститутами громадянського суспільства. Загрозливим викликом для політичних режимів Білорусі, України, Молдови є зовнішній чинник. Політичні режими України, Білорусі, Молдови характеризуються рівновагою демократичних та авторитарних засад.

Республіки є проявом загальносистемних соціальних трансформацій та мають низку спільних ознак: зміни відбулися у системі владних інститутів. Інститути громадянського суспільства демонструють здатність до трансформації.

Авторитарна модель демократичного переходу Білорусі є закономірним явищем перехідного періоду, система є суперечливою через згорання демократичної моделі політичної системи, через домінування інституту ту

президентства, режиму особистої влади держави, які тяжіють до умов диктатури.

Трансформація інституціональної конфігурації політичної системи України має відбуватися в контексті реалізації ідеї республіки на основі моделі «державна-нація» через трансформацію партійної системи та впровадження нової електоральної формули, яка здатна забезпечити формування домінантної партії та буде спрямована на підтримку великих партій. Система з домінантною партією є стійкою до авторитарних тенденцій через значну кількість внутрішніх фракцій (груп впливу та тиску) у складі домінантної партії.

Внутрішніми та зовнішніми факторами демократичної трансформації є: тривалість здійснення переходу до демократії, знаходження країни в «третьій хвилі» демократизації; наявність ефективних державних інститутів; розвиток громадянського суспільства; формування зрілих політичних партій, наявність інституціоналізованої, єдиної партійної системи; розширення лав політичної еліти, її навчання (формування демократичної політичної еліти); роль міжнаціональних явищ, регіоналізму неурядових організацій, зовнішні фактори можуть обмежувати, прискорювати та стимулювати події в процесі демократичної консолідації.

Пострадянські трансформації характеризуються специфічними суб'єктно-діяльнісними ознаками, до яких можна віднести дефіцит демократичних акторів, недостатній розвиток соціального і політичного капіталів у суспільстві, неузгодженість пріоритетів і ціннісних орієнтацій елітних і масових груп. Це ускладнює досягнення ціннісного та поведінкового рівнів консолідації демократії. Особливості пов'язані з такими чинниками, як наявність / відсутність демократичних традицій, соціально-економічними та соціокультурними деформаціями комуністичного періоду розвитку, цивілізаційними відмінностями, запозиченням існуючих моделей перетворень, зміною світової політичної системи.

У країнах пострадянського простору уряди є провідними політичними інститутами не лише у системах виконавчої влади й урядування, а і в системах міжінституційних відносин та політичних системах загалом. Тим не менше, уряди й урядові кабінети в країнах регіону є доволі гетерогенними, про що засвідчує порівняльний аналіз і систематизація їхньої сутності, ролі, різновидів, інституційних і політичних атрибутів формування, композиціонування, функціонування, відповідальності та наслідків, а також стабільності й ефективності у рамках різних моделей представницької демократії й різних систем правління. Все це дає підстави аргументувати, що проблематика політичної структуризації урядів, зокрема на тлі властивих для них міжінституційних відносин, є важливою, потребує перегляду та верифікації.

Для України усвідомлення досвіду сусідніх партнерських країн політичних та соціально-економічних трансформацій дозволить уникнути помилок перехідного періоду, знайти засоби подолання кризових явищ у політиці. Виникнення розбіжностей у напрямках, тенденціях і якості політичної трансформації в Білорусі, Молдові, Україні мають специфічні передумови, серед яких виділено історичні, економічні, соціальні та культурні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бельська Т. В. Демократичний транзит: специфічна риса сучасного суспільно-політичного процесу [Електронний ресурс] / Т. В. Бельська. – Режим доступу : [Contributorshttp://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/apdu/20082/doc/1/09.Pdf](http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/apdu/20082/doc/1/09.Pdf)
2. Верховна Рада України восьмого скликання. Т. 15: П'ята сесія, 6- 23 вересня 2016 року, № 1-12 та позачергового засідання 29 вересня 2016 року : зб. стеногр. бюл. / [редкол.: Боднар П. О. та ін.]. – 2017.

3. Влада, суспільство, громадянин: проблеми взаємодії в сучасній Україні. Аналітична доповідь / за ред. О. М. Майбороди. – К. : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2013. – 64 с.;

4. Вонсович С. Г. Концептуальні засади політичної транзитології : автореф. дис. ... д-ра політ. наук : 23.00.01 / Вонсович Сергій Геннадійович ; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. - Київ, 2015. - 36 с.

5. В Молдавії поскаржилися на російські санкції проти України // <https://iz.ru/832460/2019-01-10/v-moldavii-pozhalovalis-na-rossiiskie-sanktcii-protiv-ukrainy>

6. Геостратегічні пріоритети України в політичній, економічній, правовій та інформаційній сферах : матеріали міжнар. наук.-теорет. конф., 19 жовт. 2017 р., м. Київ / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, Ін-т міжнар. відносин. - 2017

7. Глобальне відродження демократії / за ред. Ларрі Даймонда і Марка Ф. Платнера. – Львів: «Ахілл», 2004. – 278 с.

8. Григор О. О. Політичний консенсус: детермінанти формування та основи реалізації в умовах сучасного суспільного розвитку : автореф. дис. ... д-ра політ. наук : 23.00.03 / Григор Олег Олександрович. – 2019.

9. Даймонд Л. Консолідація демократії і політична культура / Л. Даймонд // Демократія: антологія / упоряд. О. Проценко. – К. : Смолоскип, 2005. – С. 882–942.

10. Данн Дж. Демократия как фантом, мечта и реальность // Демократия и демократизация: К дискуссии о вызовах XXI века / Под ред. В.Л. Иноземцева. – М.: Европа, 2010. – С. 23–40.

11. Демократический транзит: модели развития стран Южного Кавказа / В.А. Кулик, В.М. Якушик, Е.Е. Синдеева, А.Н. Жуган. Под общ.ред. В.А. Кулик /. — К. : ЦИПГО, 2013. – 234 с.

12. Дем'яненко О. О. Громадянське суспільство як чинник політичної модернізації : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02 / Дем'яненко Олександра Олександрівна. – 2019.

13. Дирун А. В. Динаміка суспільно-політичного розвитку Республіки Молдова в контексті етнополітичного конфлікту : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02 / А. В. Дирун. — О., 2005. — 17 с.
14. Дирун А. В. Динаміка суспільно-політичного розвитку Республіки Молдова в контексті етнополітичного конфлікту : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02 / А. В. Дирун. — О., 2005. — 17 с.
15. Додонов Д. Р. Раціоналізація політичної поведінки в контексті формування демократичного суспільства : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.03 / Додонов Данило Романович. — 2019.
16. Долженков О.О. Трансформація політичних систем України та Білорусі: порівняльний аналіз : дис... д-ра політ. наук: 23.00.02 / НАН України; Інститут держави і права ім. В.М.Корецького. — К., 2005. — 418 с.
17. Дорошко М. С. Держави пострадянського простору у світовій політиці [Текст] / М. С. Дорошко, Н. В. Шпакова. - К. : Знання, 2010. - 66 с. - (Бібліотечка товариства "Знання". Серія "Міжнародна" ; № 4, 2010)
18. Зеленько Г.І. Взаємозалежність фаз демократизації і становлення громадянського суспільства у постсоціалістичних країнах / Г.І. Зеленько // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. — Вип. 10. — 2007. — С. 86-100.
19. Золотых М. В. Особенности постсоветского демократического транзита / М.В. Золотых // Вестн. Воронеж. ин-та экономики и социального управления. — Воронеж : ВИЭСУ, 2007. — Вып. 2 – 3 – С. 19 – 21.
20. Інституційні зміни політичної системи сучасної України: оцінка стану та напрями оптимізації: аналіт. доп. / за ред. д-ра. політ. наук, проф. Г. І. Зеленько. — К. : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2014. — 164 с
21. Історичний досвід становлення інститутів громадянського суспільства в країнах Європи [Текст] : зб. наук. пр. / Нац. акад. наук України, Держ. установа "Ін-т всесвіт. історії НАН України" ; [Акайомова А. В. та ін.] ; за заг.

ред. дир. Держ. установи "Ін-т всесвіт. історії Нац. акад. наук України" д-ра іст. наук, проф. А. І. Кудряченка. - К. : Фоліант, 2012. - 465 с.

22. Камінський Є. Є. Світ переможців і переможених. Міжнародні відносини і українська перспектива на початку XXI ст. / Є. Є. Камінський. – К. : Центр вільної преси, 2008. – 336 с.

23. Карл Т.Л., Шмиттер Ф. Демократизация: концепты, постулаты, гипотезы // Полис. 2004. № 4.

24. Карозерс Т. Ошибка теории поэтапной демократизации / Т. Карозерс // Pro et Contra. – 2007. – янв-фев. – С. 85–102.

25. Кисленко Р.В. Особливості трансформації гібридного політичного режиму – Рукопис. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.02 – політичні інститути та процеси. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, 2018.

26. Кіндратець О. Політичні зміни і політична стабільність / О. Кіндратець // Політичний менеджмент. – 2005. – № 2. – С. 55–67

27. Кліпкова Г. О. Дієспроможність державних інститутів: пострадянський аспект : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02 / Кліпкова Ганна Олексіївна ; Харків. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. - Харків, 2016. - 18 с.

28. Кобильник В.В. Демократичний транзит в Україні та Польщі: особливості стартової ситуації / В.В. Кобильник // Політологічний вісник: зб. наук. Праць. – К.: ІНТАС, 2009. – Вип. 39. – С. 195-207.

29. Колодій А. Транзитологічна парадигма суспільних змін у світлі Помаранчевої революції / А. Колодій // Демократичний транзит в Україні: підсумки електорального циклу 2004-2007 рр. — Наукові записки НУ «Острозька академія». Серія «Політичні науки». Випуск 3. — Острог: Вид-во НУ «Острозька академія». — 2008. — С. 7—24.

30. Кольцов В. М. Порівняльний аналіз формування і функціонування політичної опозиції в країнах Вишеградської групи : монографія / В. М. Кольцов. - 2018

31. Коцур В. В. Етнополітичний конфлікт у Придністров'ї в контексті українсько-молдовських міждержавних відносин : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.05 / В. В. Коцур. — К., 2011. — 18 с.

32. Кочубей Л. 2016. Теоретичне осмислення політичних режимів часів незалежної України. – Політична наука в Україні 1991-2016. Теоретико-методологічні засади і концептуальні підсумки вітчизняних досліджень Під ред. О. Рафальського, М. Кармазіной, О. Майбороды. В 2-х томах. Т. 2. Київ: Парламентське видавництво. С. 442-451.

33. Країни пострадянського простору: виклики модернізації : зб. наук. пр. / [Бондарець М. В. та ін. ; редкол.: Бульвінський А. Г., Рудяков П. М., Стельмах В. О.]. – 2016

34. Круглашова В. Д. Міжнародне спостереження за виборами на пострадянському просторі (Україна, Російська Федерація, Республіка Білорусь) : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.04 / Круглашова Вероніка Дмитрівна ; Чернів. нац. ун-т ім. Юрія Федьковича. - Чернівці, 2015. - 19 с.

35. Куценко О. Зигзаги демократизації політичного режиму в Україні // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. — 2005. - № 3. — С. 65 – 79. 15. Там само. – С. 71.

36. Латигіна Н. А. Українська демократія сьогодні: спроби і помилки [Електронний ресурс] / Н. А. Латигіна – Режим доступу до ресурсу: http://www.zgia.zp.ua/gazeta/VISNIK_34_6.pdf.

37. Левик Б. С. Пострадянські республіки Центральної Азії в умовах геополітичних викликів наприкінці ХХ - початку ХХІ ст. : монографія / Б. С. Левик ; Нац. ун-т "Львів. політехніка". - Донецьк : Східний видавничий дім, 2014. - 187 с.

38. Лейпхарт А. Демократия в многосоставных обществах / А. Лейпхарт. – М.: Аспект-пресс, 2001. – 325 с

39. Лібералізм, посткомунізм і реформи: цикл конференцій "Людвіг фон Мізес і сучасні суспільства" : зб. наук. пр. / Національна академія державного

управління при Президентіві України (Київ), Львівський регіональний інститут державного управління. – 2016

40. Лібералізм, посткомунізм і реформи: цикл конференцій "Людвіг фон Мізес і сучасні суспільства" : зб. наук. пр. / Національна академія державного управління при Президентіві України (Київ), Львівський регіональний інститут державного управління. – 2016.

41. Лікарчук Д. С. Особливості парламентських конфліктів у сучасній Україні : дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02 / Д. С. Лікарчук. – К., 2016. – 196 с.;

42. Майборода О. [Держава і суспільство в Україні: історія і сучасність / за ред. д-ра іст. наук О. М. Майбороди. – К. : ІІЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2013. – 184 с.;

43. Макаренко Б.И. Консолидация демократии: «детские болезни» постсоветских государств [Электронный ресурс]. URL: <http://www.politnauka.org/library/dem/makarenko>

44. Малкіна Г. Демократія і політична відповідальність. / Г. Малкіна // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. – К.: Український центр політичного менеджменту, 2010. – Вип. 21. – С. 23-32.

45. Малкіна Г. Політична відповідальність у демократичному суспільстві (інституційний аспект) / Г. Малкіна. – К. : ВПЦ КНУ ім. Тараса Шевченка, 2010. – 326 с.

46. Марчак О. М. Демократичний транзит у посткомуністичних країнах: теоретико- методологічні й прикладні аспекти: дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02 / О. М. Марчак. – Одеса, 2007.

47. Мацівський Ю.В., Кулик К.В. 2017. Верховна Рада VIII скликання: чи відбулося якісне оновлення? [Верховная Рада VIII созыва: произошло ли качественное обновление?] Острог: Центр політичних досліджень Національного університету "Острозька академія". 9 с.

URL: http://cpr.oa.edu.ua/wp-content/uploads/2017/09/Ukraines-parliament-of-VIII-convocation_2017.pdf (accessed 07.12.2017)

48. Мацієвський Ю. 2011. Інволюція конституціоналізму та квазі-авторитарний режим в Україні [Инволюция конституционализма и квазиавторитарный режим в Украине]. – Вибори та демократія. № 3. С. 49-56.

49. Мацієвський Ю. 2016. У пастці гібридності: зигзаги трансформацій політичного режиму в Україні (1991-2014) [В ловушке гибридности: зигзаги трансформаций политического режима в Украине (1991-2014)]. Чернівці: Книги – XXI. 552 с. URL: http://www.ipiend.gov.ua/uploads/dissertations/Matsievskiyi/matsievskiyi_dyser.pdf

50. Мельвиль А. Ю. О траекториях посткоммунистических трансформаций // Полис.—2004. - № 2. — С. 64 – 75

51. Мельвиль А.Ю., Стукал Д.К. Условия демократии и пределы демократизации // Полис. – М., 2011. – № 4. – С. 164–183

52. Мовчан У. І. Розподілене правління в пострадянських напівпрезидентських системах : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02 / Мовчан Уляна Ігорівна ; Харків. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. - Харків, 2016. - 16 с.

53. Музиченко Г. В. Концептуалізація державної політики країн пострадянського простору в умовах глобалізаційних змін [Текст] : монографія / Г. В. Музиченко ; Держ. закл. "Південноукр. нац. пед. ун-т ім. К. Д. Ушинського". - О. : Друкарський дім, 2012. - 393 с.

54. Національний інститут стратегічних досліджень. про стан розвитку громадянського суспільства в Україні [електронний ресурс] / національний інститут стратегічних досліджень // Аналітична доповідь. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/17-civik-2018/rubrik_spryiannia/analit_zvit_2017.pdf.

55. Новакова О. Авторитарні і демократичні моделі політичної модернізації / О. Новакова // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=61&c=1336>

56. Норт Д., Уоллис Дж., Вайнгаст Б. 2011. Насилие и социальные порядки, концептуальные рамки для интерпретации письменной истории человечества. М.: Издательство Института Гайдара. 480 с.

57. Оффе К. Дилемма одновременности: демократизация и рыночная экономика в Восточной Европе // Повороты истории. Постсоциалистические трансформации глазами немецких исследователей: В 2 т. Т.2: Постсоциалистические трансформации в сравнительной перспективе. СПб., М., Берлин, 2003. С.9.

58. Парламентаризм // Політологічний словник : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / за ред. М. Ф. Головатого та О. В. Антонюка. – К. : МАУП, 2005. – 564 с.,

59. Парламентаризм в Україні (1917 р. – початок ХХІ ст.): історіографія : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.06 / К. В. Левицька. – Переяслав-Хмельницький, 2014.

60. Парламентаризм та парламентська діяльність : слов.-довід. / за заг. ред. д-ра політ. наук, проф. В. А. Гошовської. – К. : НАДУ, 2010. – 352 с., Законодавча діяльність в Україні: стан, пріоритети, шляхи вдосконалення (за матеріалами Верховної Ради України четвертого і п'ятого скликань) / за заг. ред. В. М. Литвина. – К. : Фенікс, 2007. – 736 с.,

61. Парламентський контроль над збройними силами: досвід європейських країн / ред. Г. М. Перепелиця. – К. : Стилос, 2002. – 551 с., Парламент в Україні: тенденції та проблеми становлення (Аналітична доповідь Центру Разумкова) // Національна безпека і оборона. – 2003. – № 2. – С. 2–27.;

62. Пікула М. М. Формування європейської політичної свідомості в ЄС та Україні: комунікаційні виміри : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.04 / Пікула Микола Миколайович. – 2017.
63. Погорелова А. І. Розвиток культури парламентаризму в Україні / А. І. Погорелова. – К. : Парлам. вид-во, 2012. – 246 с.;
64. Політична система для України: історичний досвід і виклики сучасності / О. Г. Гаркуша, С. О. Біла, В. Ф. Верстюк [та ін.] ; редкол.: В. М. Литвин. – К. : Ніка-Центр, 2008. – 988 с.
65. Павленко Р. Парламентська відповідальність уряду / Р. М. Павленко. – К. : КМ Академія, 2003. – 255 с.;
66. Політична система і громадянське суспільство: європейські і українські реалії : монографія / за заг. ред. д-ра іст. наук., проф. А. І. Кудряченка. – К. : НІСД, 2007. – 396 с., Рудик П. А. Конституційна реформа в Україні: проблеми та перспективи / П. А. Рудик. – К. : Атіка, 2006. – 255 с.;
67. Полтерович В.М. 2004. Институциональные ловушки: есть ли выход? – *Общественные науки и современность*. № 3. С. 5-16. URL: https://www.researchgate.net/publication/43126432_Institucionalnye_lovushki_est_li_vyход(проверено 07.12.2017).
68. Права людини в Україні в сучасних умовах: пошук нових механізмів утвердження та забезпечення : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 10 груд., 2014 р.) / Нац. акад. прав. наук України [та ін.]. – 2014.
69. Проблеми розвитку публічного управління в Україні : матеріали наук.-практ. конф. за міжнар. участю, 6-7 квіт. 2017 р. / за наук. ред. чл.-кор. НАН України В. С. Загорського, доц. А. В. Ліпенцева. - 2017
70. Пшеворский А. Переходы к демократии / А. Пшеворский // *Політологія: хрестоматія*. – К. : Наукова думка, 2004. – С. 385–406.

71. Радченко О. Демократичний транзит, як механізм реформування державного управління: світові моделі та проблеми застосування / О. Радченко // Науковий вісник: Демократичне врядування. – 2009. – Вип. 3. – С. 65–72.

72. Радченко О.В. Сучасні політичні інститути та процеси в умовах реформування політичної системи України: Програма та методичні рекомендації для слухачів за спеціальністю «Державне управління» / [укл. В.В. Лісничий]. – Харків : Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2006. – 22 с.

73. Растоу Д. Переходы к демократии: попытка динамической модели // Вся политика: хрестоматия/сост. В.Д. Нечаев, А.В. Филиппов. М.: Изд-во «Европа», 2006.

74. Романюк О. І. Від тоталітаризму до демократії та національної державності: системний аналіз посткомуністичних трансформацій / О. І. Романюк. – Харків : ХДАК, 2011. – 376 с.

75. Романюк О. І. Посттоталітарна трансформація як специфічний тип демократичного транзиту / О. І. Романюк // Вісник ХНУ ім. В. Н. Каразіна. «Питання політології». Вип. 3. – 2001. – №518. – С. 71 – 78.

76. Романюк О. І. Праві та ліві тоталітарні режими: спільне і специфічне / О. І. Романюк // Нова політика. – 2002. – №1. – С. 55 – 59.

77. Романюк О. І. Проблема типологізації політичних режимів в контексті аналізу демократичних транзитів / О. І. Романюк // Вісник ХНУ ім. В. Н. Каразіна. «Питання політології». Вип. 4. – 2002. – №555. – С. 16

78. Рудич Ф. М. Много ли власти нужно власти? Украина в контексте трансформации политических систем в странах СНГ и Балтии, Центральной и Восточной Европы / Ф. М. Рудич. – 2-е изд., дополн. – К. : Наук. думка, 2010. – 301 с.

79. Румунія «не визнає» підсумки референдуму в Гагаузії // <https://point.md/ru/novosti/politika/ruminiya-quotne-priznaetquot-itogi-referenduma-v-gagauzii>

80. Рябчук М.. Від “хаосу” до “стабільності”: хроніка авторитарної консолідації [От “хаоса” к “стабильности”: хроника авторитарной консолидации]. Київ: “К.І.С”. 2012. - 288 с.

81. Саакашвили М. Н. Пробуждение силы : уроки Грузии - для будущего Украины / Михаил Саакашвили. - Харьков : Фолио, 2016. - 358,

82. Сичова А. О. Політична довіра у трансформаційних пострадянських соціумах (Україна та Російська Федерація) [Текст] : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02 / Сичова Анастасія Олександрівна ; Чернів. нац. ун-т ім. Юрія Федьковича. - Чернівці, 2012. - 20 с.

83. Стан реалізації засад антикорупційної політики України : матеріали парламент. слухань у Верховній Раді України, 18 трав. 2016 р. / Верховна Рада України, Ком. з питань запобігання і протидії корупції. - 2017

84. Теорія коаліційних урядів: світовий досвід та українська практика / Ю. Левенець, Г. Зеленько, В. Ковалевський, О. Фісун // Політичні проблеми сучасної України. Наукові доповіді Ін-ту політ. і етнонац. дослідж. ім. І. Кураса НАН України. – К., 2012. – С. 39–69.,

85. Макаров А. М. Трансформація парламентаризму в Україні і державах Центральної та Східної Європи / А. М. Макаров // Україна в сучасному геополітичному просторі: теоретичний та прикладний аспекти : кол. монографія / за ред. Ф. Рудича. – К. : МАУП, 2002. – С. 178–215.;

86. Томенко М. Конституційний процес як пошук стратегічних пріоритетів України : монографія / М. В. Томенко. – К. : ВПЦ "Київ. ун-т", 2010. – 299 с.

87. Торяник В. М. Взаємна політична відповідальність державної влади і громадянина в сучасній правовій державі : монографія / Торяник Володимир Миколайович, Макушев Петро Васильович ; Дніпропетр. гуманіт. ун-т. - Херсон : Гельветика, 2013. - 191 с.

88. Траверсе О. Політичне лідерство, національна еліта і практика модернізації суспільства // Політичний менеджмент. — 2006. - № 1. — С. 27 – 36.
89. Фисун А. А. Демократия, неопартимонизм и глобальные трансформации: Монография. / А. Фисун. — Х.: Константа, 2006. — 352 с.
90. Хантингтон С. Третья волна. Демократизация в конце XX века. М., 2003 Хейвуд Э. Политология : [учеб. для студ. вузов] / Э. Хейвуд ; [пер. с англ.]. — М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2005. — 544 с.
91. Хейл С. Патрональная политика: динамика евразийского режима в сравнительной перспективе. (Проблемы международной политики.) Нью-Йорк: Издательство Кембриджского университета. 2015.
92. Хорошенко С. І. Співробітництво України та країн Балтії в контексті євроінтеграційних процесів : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.04 / Хорошенко Семен Іванович. — 2017.
93. Хорошилов О. Український варіант демократизації // Політичний менеджмент. — 2005. - № 1. — С. 52 – 57.
94. Шаповал В. М. Вищі органи сучасної держави: порівняльний аналіз / В. М. Шаповал. — К. : Програма Л, 1995. — 134 с., Шляхтун П. П. Парламентаризм: словник-довідник / П. П. Шляхтун. — К. : Парлам. вид-во, 2003. — 151 с..
95. Шміттер Ф. Transitions from authoritarian rule: tentative conclusions about uncertain democracies / Філіп Шміттер. — Балтимор, 1987.
96. Юрійчук Є. П. Роль міжнародних організацій в електоральній і референдній легітимації влади на пострадянському просторі [Текст] : автореф. дис. ... д-ра політ. наук : 23.00.04 / Юрійчук Євгенія Петрівна ; Чернів. нац. ун-т ім. Юрія Федьковича. - Чернівці, 2012. - 40 с.
97. Narasymiw B. 2002. Post-Soviet Ukraine. Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press. 469 p.

98. Higley J., Pakulski J. 2012. Elite Power Games and Democratic Consolidation in Central and Eastern Europe (1999). – Historical Social Research. Vol. 37. No. 1. P. 292-319. <http://dx.doi.org/10.12759/hsr.37.2012.1.292-319>
99. Huntington S. 1968. Political Order in Changing Societies. New Haven; London: Yale University Press. 512 p.
100. Kuzio T. 2015. Ukraine: Democratization, Corruption, and the New Russian Imperialism. Santa Barbara: Praeger. 611 p.
101. Kuzio T. 2016. Oligarchs, the Partial Reforms Equilibrium, and the Euromaidan Revolution. – Beyond the Euromaidan: Comparative Perspectives on Advancing Reform in Ukraine. Ed. by H.E. Hale, R.W. Orttung. Stanford: Stanford University Press. P. 181-203.
102. Levitsky S., Way L.A. 2010. Competitive Authoritarianism. Hybrid Regimes after the Cold War. New York: Cambridge University Press. 536 p.
103. Челяби-Заде Ю.У. Транспортировка Азербайджанской нефти: транзит Украина – страны ЧЭС // Проблемы и перспективы сотрудничества между странами Юго- Восточной Европы в рамках Черноморского экономического сотрудничества и ГУУАМ. – Донецк и др, 2003.-320-325 с.
104. Шевченко В. Анализ структуры взаимного товарооборота стран – членов ГУАМ и пути углубления торгово-экономических отношений// Проблеми та перспективи розвитку економічного співробітництва в рамках ГУАМ: Матеріали ‘круглого столу’ (Київ, 14 червня 2007 р.) / Національний Інститут проблем міжнародної безпеки. – К.: НІПМБ, 2007.-16 с.
105. Шемседдін Гуммет оглм Гаджієв. Потечет ли азербайджанская нефть в Европу через Украину? // Економічна теорія: сучасна парадигма та її еволюція на порозі ХХІ століття. – К.,2000.- 4 ч.- 175-178 с.
106. Шергін С.О. Захід і решта: проблеми адаптації // Дзеркало тижня. -2004. - № 3 (478) 24. – 17 с.

107. Юнусов А. Современная политическая ситуация в Азербайджане. – «Кавказский сборник». Том 1. Москва, 2004, 268 с.
108. Юнусов А. Энергетический фактор в политике Азербайджана. Сборник «Южный фланг СНГ. Центральная Азия – Каспий – Кавказ: энергетика и политика». Выпуск 2. Москва, 2005, 346 с.
109. Юнусов Ариф. Азербайджан между Америкой и Ираном. Журнал «Россия в глобальной политике». Том 4, № 3. Москва, 2006. 172 -178 с.
110. Юнусов Ариф. Этнодемографические процессы на Южном Кавказе в постсоветский период. «Кавказский сборник». Том 2. Москва. 2005, 260-261 с.
111. Юнусов А. Азербайджан в начале XXI века: конфликт
112. и потенциальные угрозы./ под ред. Гусейнов А. Баку, 2012, с.18-100.
113. Auty, Richard M. Natural resources, the state and development strategy//Journal of International Development 1997, № 9: 651-63
114. Baumol, William J. and Alan S. Binder, 'Economics: Principles and Policy, p.50 Bayulgen, O., Foreign Investment, Oil Curse, and Democratization: A Comparison of Azerbaijan and Russia, // Volume 7, Issue 1, article 3 The Berkeley Electronic Press, 2005.
115. Rodova, N., “Central Asia fills Gazprom’s short-term needs,” BP, South Caucasus pipeline,; IHS EDIN.
116. Rogoff K., What’s behind the drop in oil prices? // World Economic Forum. - [электронныйресурс]:- <https://www.weforum.org/agenda/2016/03/what-s-behind-the-drop-in-oil-prices/>
117. Адилханов Р.Г. Экономико-географические аспекты влияния нефтегазового фактора на трансформацию отраслевой и территориальной структуры Азербайджана. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата географических наук. Изд. «Нафта-Пресс». Баку.
118. Акимова М.А. Привлечение иностранных инвестиций в топливно-энергетический комплекс Дальнего Востока России. Автореферат диссертации

на соискание ученой степени кандидата экономических наук. М. 2009.

119. Галазова А.А. Экспортная стратегия развития топливно-энергетического комплекса России в современных условиях. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук. М. 2005.

120. Курбаналиев А.А. Разработка механизмов формирования общего электроэнергетического рынка Евразийского Экономического Союза. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук. М. 2016.

121. Лапаева О.Ф. Формирование и развитие топливно-энергетического комплекса России: На примере Оренбургской области. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук. Оренбург. 2005.

122. Разумнова Л.Л. Трансформация мирового рынка нефти в условиях финансовой глобализации. Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора экономических наук. М. 2010.

123. Салимов Сулдуз Муршуд Оглы. Топливо-энергетический комплекс как основа стратегии устойчивого развития Азербайджанской Республики. Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора экономических наук. М. 2010.

124. Harold Hotelling. The economics of exhaustible resources // Journal of Political Economy. 1931. № 39 (2), P. 137-175.

125. Ismailzade F. Turkey-Azerbaijan: the honeymoon is over - [электронный ресурс]: - URL: - <http://turkishpolicy.com/images/stories/2005-04-neighbors/TPQ2005-4-ismailzade.pdf>

126. Jeffrey D. Sachs, Warner Andrew M. Natural Resource Abundance and Economic Growth // NBER Working Paper. 1995. No.5398.

127. Kardaş Şaban and Macit Fatih. “Turkey-Azerbaijan Relations: The Economic Dimension” <http://hazariletisim.dergipark.gov.tr/download/article-file/105434> ,

Journal of Caspian Affairs Vol. I, No. 1, (Spring 2015), pp. 23 - 46 - [pecypc]: - UF

128. Leamer E.Edward. The Heckscher-Ohlin Model in theory and practice.//
Princeton studies in international finance. №77, February, 1995.:

129. -URL:-https://www.princeton.edu/~ies/IES_Studies/S77.pdf